

สรุปได้ว่าทรงใช้ภุชงค์ปะชาตรีสื่ออารมณ์ในทางต้นต้น
 เข้าใจเป็นส่วนใหญ่ ในที่นี้จะวิเคราะห์บทโต้ตอบของท้าวชัยเสนกับนางมีทนา
 ในองก์ที่ 3 ซึ่งจะตัดตอนมาดังนี้

มีทนา	กระหม่อมฉันก็เคยทราบ	สุภาชีวิตบุราณว่า
	บุรุษยามลีเนหา	ก็พูดได้หลายล้น
	ประจบนางและ <u>พลงกอด</u>	พนอ <u>พลอด</u> และ <u>ปลอดปล้น</u>
	และหลอกเขาวะนาวริน	
ชัยเสน		ผีล้นพี่จะมีหลาย
	ก็ทุกล้นจะรวมกล่าว	แสดงรัก ฦโฉมฉาย
	และทุกล้นจะเปรยปราย	ประกาศถ้อยปะฎิญา (หน้า 75)

ทรงเลือกภุชงค์ปะชาตรีในการโต้คารมใช้ไหวพริบ
 เอาชนะกันด้วยเหตุผลและวาทศิลป์ สามารถสื่ออารมณ์อันต้นต้นว่า เรียง และ
 ความคิดที่มีน้ำหนักรัดกุมได้ดี ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

นางมีทนาอ้าง "สุภาชีวิตบุราณ" เพื่อที่นางจะแน่ใจว่า
 ท้าวชัยเสนจริงใจต่อนางหรือไม่ สุภาชีวิตนั่นคือ "บุรุษยามลีเนหา ก็พูดได้หลาย
 ล้น" เป็นความเปรียบที่บ่งบอกว่าวาจาของบุรุษในยามรักนั้นเชื่อไม่ได้
 เพราะเป็นวาจาที่กลอกกลิ้งเอาความจริงไม่ได้ ชวนให้หลงใหลหมายจะให้สตรี
 ยอมโอนอ่อนผ่อนตามใจ การที่นางอ้าง "สุภาชีวิตบุราณ" เช่นนี้ แสดงถึงความ
 เฉลียวฉลาดเป็นการไล่เลียงอย่างคมคาย แสดงความเป็นผู้ฟังมากแต่ไม่ใช่
 ผู้เข้าช่องด้วยประสพการณ์ตรง

ท้าวชัยเสนตอบด้วยวาทศิลป์อย่างน่าประทับใจว่า "ผีล้น
 พี่จะมีหลาย ก็ทุกล้นจะรวมกล่าว แสดงรักโฉมฉาย และทุกล้นจะเปรยปราย
 ประกาศถ้อยปะฎิญา พะจิวว่าจะรักยึด บจางจิตลีเนหา" การย้าว่า "ทุกล้น"
 ถึงสองครั้งบ่งบอกถึงความพร้อมเพรียงของการกล่าว หากว่ามีหลายล้นจริง

ก็จะ "รวม" กันกล่าวอย่างเดียวกันเพราะปริมาณความรักนั้นมีมากมายจนมิอาจ
จะพรรณนาได้ด้วยลิ้นเดียว ทุกลิ้นก็จะพรั่งพรูคำรักออกมาและทุกลิ้นก็จะ
"ประกาศถ้อยปณิญา" คำกริยา "ประกาศ" บอกความสำคัญของภรรยากระทำ
และความเชื่อมั่นของผู้กระทำ ในช่วงที่นางมีทนายพูด นางใช้พยัญชนะต้น /ล/
ซึ่งเป็นเสียงข้างลิ้น และเสียงพยัญชนะต้นผสม /พล/, /ปล/ ในคำที่
ต่อเนื่องกันทั้ง เป็นกริยาของลิ้นและ เข้ากับความหมายที่บ่งว่ามีความสิ้นไหล
ของถ้อยคำที่เอาแน่ไม่ได้ แต่ในช่วงที่ท้าวชัยแสนย้ายความหนักแน่นของความรัก
บทประพันธ์ได้ย้ายเสียงพยัญชนะต้นระเบิด คือ เปรยปราย ประกาศถ้อย-
ปะณิญา

1.3.9 อุเปนทะวิเชียร

อุเปนทะวิเชียร เป็นฉันทที่มีลักษณะใกล้เคียงกับอินทรวิ-
เชียร ต่างกับอินทรวิเชียรฉันทที่เฉพาะคำแรกของวรรคหน้า อุเปนทะวิเชียร
ใช้ลหุ (มะเนาะ ฐเด็น, 2527 : 53) ดังจะเปรียบเทียบต่อไปนี้

อุเปนทะวิเชียร	อินทรวิเชียร
$\begin{array}{cccccccc} \text{๑} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๒} \\ \hline & & & & & & & & & & \\ \hline \text{๑} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๒} \end{array}$	$\begin{array}{cccccccc} \text{๒} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๒} \\ \hline & & & & & & & & & & \\ \hline \text{๒} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๑} & \text{๒} & \text{๒} \end{array}$

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้อุเปน-
ทะวิเชียร เป็นบทพูดของตัวละครต่อไปนี้เป็นคือ ในองก์ที่ 2 ตอนที่ 1 พระกาละ-
ทรรคินบอกศิษย์ว่าตนเล็งญาณรู้ความเป็นมาของไม้กุ่มชะกะซึ่งเป็นนางฟ้าถูก
สาปมา พระกาละทรรคินคิดจะกล่าวชวนนางไปอยู่ในสวนข้างกุฎิ ในองก์ที่ 2
ตอนที่ 3 ท้าวชัยแสนตกตะลึงในความงามของนางมีทนายและสนทนากับศุภางค์
ถึงความรู้สึกในขณะนั้น ศุภางค์จึงกล่าวชวนท้าวชัยแสนไปชมนางอีกครั้ง ใน

องก์ที่ 4 ตอนที่ 1 นางจันทิแก่ล้งดำอราลีกระทบนางมัทนา ในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1 ท้าวชัยเสนร่ำพิงต่อนันทิวรจนะถึงความผิดพลาดที่สั่งประหารนางมัทนาและศุภางค์ และท้าวชัยเสนสั่งนันทิวรจนะเตรียมทัพไปรับนางมัทนาพร้อมทั้งสั่งให้จัดพิธีศพศุภางค์อย่างสมเกียรติ ผู้วิจัยจะขอวิเคราะห์เฉพาะบทที่มีพลังทางวรรณศิลป์เด่นคือตอนนางจันทิโกธรนางมัทนาและท้าวชัยเสนมากหลังจากที่ได้โต้เถียงกัน เมื่อทั้งสองจากไป เหลือเพียงนางกับอราลีความโกรธแค้นยังคงคุกรุ่นอยู่ในอกจึงแกล้งทำที่เป็นด่าว่าอราลี ซึ่งจะตัดตอนมาเพียง 2 บทดังนี้

ชะฉาอะราลี	อืออะปรีย้อตีวการ
กระไรละเหิมหาญ	บมิรู้สำนึกตัว
อิโสภณิดี	ตะประจบล่าออยผิว
แถมึงนะเงาหัว	บมิมิละรู้ไหม (หน้า 118-119)

นางจันทิใช้ถ้อยคำที่หยาบคายและรุนแรง เช่นใช้คำว่า "อืออะปรีย้อตีวการ" "อิโสภณิดี ตะประจบล่าออยผิว" ใช้คำข่มขู่ว่า "แถมึงนะเงาหัว บมิมิละรู้ไหม" แม้แต่คำอุทานก็ยังบ่งบอกถึงการแสดงอำนาจ เช่น "ชะฉา" "แถมึง" สิ่งทีกระทบให้เกิดโทสะอย่างรุนแรงคือ เห็นว่านางมัทนามีลักษณะต่ำต้อยแต่ "เหิมหาญ" และ "มิรู้สำนึกตัว" จึงสมควรแก่การตอบแทนอย่างรุนแรง ถ้อยคำของนางจันทิสะท้อนให้เห็นว่านางรู้สึกว่านางไม่ได้รับการยกย่องจากท้าวชัยเสนทั้งๆ ที่นางเป็นถึงนางกษัตริย์แต่กลับไปยกย่องนางมัทนาซึ่งเป็นเพียงชาวป่าต่ำต้อยไร้สกุลรุนชาติ นางจึงแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวซึ่งอุปนตนะวิเชียรสามารถถ่ายทอดภาวะเช่นนี้ได้ดี เพราะเสียงเบา (ลหุ)-หนัก (ครุ) สลับกัน 2 คู่ และตามด้วยหนักในวรรคหน้า เหมาะที่จะแสดงอารมณ์โกรธด้วยจังหวะที่ขึ้นลงอย่างกระทันหันให้ผลกระทบทที่รุนแรง เช่นเดียวกับอารมณ์ของตัวละคร ถ้อยคำของนางจันทิทำให้ผู้เสพติดตามเรื่องต่อไปว่าจะมีความขัดแย้งรุนแรงขึ้นอย่างไร

ทรงใช้อุเบกขาวิเชียรสื่ออารมณ์เศร้าโศกเสียใจในองค์
ที่ 5 ตอนที่ 1 เมื่อนันทิรชนะเข้ามาห้ามท้าวชัยเสนมิให้ปลงพระชนม์ด้วย
อินทะวิเชียร ท้าวชัยเสนตรัสอย่างสำนักคิดด้วยอุเบกขาวิเชียรว่าตนเพิ่งจะเห็น
คุณค่าของชายาและมิตรผู้ประเสริฐ ก็ต่อเมื่อกาลายคนทั้งสองลงไปด้วยความ
โหดเหี้ยมแล้วจึงคร่ำครวญว่า

อะโหจะหาเมีย	อุสูมิตรระอีกหน
จะเหมือน ๗ สองคน	ฤจะได ๗ โลกา
จะหามณีรัตน์	รุจิลิดก็อาจหา
เพราะมีวะณิศา	และคุณก็มั่งมี
ก็แต่จะหาซึ่ง	ภริยาและมิตรดี
พิทรัพพะมากมี	ก็บได้ประคองใจ
แสวงเถอะจนสุด	พะสุธาสุราลัย
เมียใดและเพื่อนใด	บมิเปรียบละของกู (หน้า 146)

ท้าวชัยเสนยังตระหนักในคุณค่าของนางมีทนาและศุภางค์
มากเท่าใดพระองค์ก็ยิ่งเศร้าโศกมากเพียงนั้น พระองค์จึงได้แต่คร่ำครวญถึง
ทั้งสองด้วยความอาลัยอาวรณ์ ดังในวรรคที่ 1 "อะโหจะหาเมีย อุสูมิตรระอีกหน"
เสียงโหยหาคร่ำครวญของชายชาติซัดตียะ ผู้สูญเสียชายาและมิตรผู้ประเสริฐ
บ่งบอกถึงความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ เพราะชายาและมิตรเช่นนี้ไม่สามารถแลก
มาได้ด้วยทรัพย์สินไม่ว่ามากมายเพียงใด พระองค์จึงกล้าทำนายว่า "แสวง
เถอะจนสุด พะสุธาสุราลัย" คือ ทำให้หามิตรและภรรยาเช่นนี้จนสุดแผ่นดินและ
สวรรค์ก็ "บมิเปรียบละของกู" แสดงน้ำเสียงที่ภาคภูมิใจที่มีชายาและมิตรดี
และในขณะที่เดียวกันก็แฝงความเศร้าสลดใจที่ได้ทำลายคนทั้งสองด้วยน้ำมือ
ของตนเอง

บทควาครวญนี้เป็นเสมือนเหตุผลประการสำคัญที่ทำให้
ผู้เสพเข้าใจท้าวชัยเสน ความรักอันยิ่งใหญ่ที่บุคคลทั้งสองมีต่อพระองค์ ได้
ตอกย้ำความผิดพลาดจนมีอาจจะมีชีวิตอยู่ได้ ความตายเท่านั้นที่จะชดใช้ความ
ผิดนั้นได้ พระองค์จึงเลือกที่จะปลงพระชนม์

อุเบกขาวิเชียร เป็นฉันทที่สามารถนำมาใช้กับภาวะโกรธ
และภาวะเศร้าโศกได้ดีเช่นกัน ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะภาวะทั้งสองล้วนเป็น
ภาวะที่บีบคั้นจิตใจไม่เป็นปกติสุข แต่เห็นได้ว่าในบทโศกมีคำแสดงคุณค่าเด่นชัด
ไม่ใช้คำทรูสวาท จึงเป็นบทโศกที่กลมกลืนกับการสวดดี

1.3.10 ขานี

ขานีเป็นคำประพันธ์ที่ไม่บังคับเสียง ทรุ ลหุ และ "มี
อิสระเรื่องเสียงวรรณยุกต์ จึงเหมาะสำหรับการเขียนร้อยกรองที่มุ่งอารมณ์
และความคิดอิสระ... เพราะฉันทลักษณ์ไม่เป็นอุปสรรคต่อกระแสความคิด"
(มะเนาะ ยูเด็น, 2527 : 65)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กาพย์-
ขานีเป็นบทร้องและบทพูด เช่น ในองก์ที่ 1 เป็นการร้องของคนธรรมดาเพื่อ
ประกอบการร่ำรำสุดดีสุเทษณ์ และบทพูดของสุเทษณ์กับจิตระเสนสนทนาลง
เหตุที่สุเทษณ์เบื่อหน่ายเศร้าซึม ในองก์ที่ 3 พระกาละทรรคินสนทนากับศุภางค์
ถึงความวิตกต่อเหตุการณ์ข้างหน้าของนางมีทนา ในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1
นั้นทิวรรณนะทูลท้าวชัยเสนว่าพราหมณ์วิฑูรขอเข้าเฝ้า วิเคราะห์ได้ว่าใน
บทละครนี้กาพย์ขานีที่มีพลังในการสื่อสารได้แก่ ในองก์ที่ 3 พระกาละทรรคิน
สนทนากับศุภางค์เห็นตรงกันว่าจะเกิดเหตุยุ่งยาก และเห็นว่าปวศการที่จะบอก
นางมีทนาเพราะอำนาจของความรักครอบงำอยู่ ดังที่พระกาละทรรคินกล่าววว่า

ความรักเหมือนโรคา	บันดาลตาให้มีดม
ไม่ยินและไม่ยล	อุปเสียดคะเิดฯ

การที่วรรคที่ 3 และ 4 ของรโหฤตดา มีเสียงเบา-หนัก สลับกันเช่นนี้ ทำให้มีจังหวะเร็วกระชั้นกว่าสวาดตา รโหฤตดาจึงสื่ออารมณ์ หวาดหวั่น เข้าใจได้เหมาะกับความอ่อนนวลขอร้อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในบทอ่อนนวลและบทพูดของนางมัทนาแต่เพียงผู้เดียว ใน องก์ที่ 5 ตอนที่ 2 นางสาวอ่อนนวลขอเชิญสุเทษณ์มาปรากฏต่อหน้านาง (เมื่อเป็นบทพูดของสุเทษณ์พบกับนางมัทนาในองก์นี้ใช้สวาดตา) ในองก์ เดียวกันนั้นนางมัทนาตอบปฏิเสธความรักของสุเทษณ์ถึง 2 ครั้งด้วยรโหฤตดา นอกจากนี้ใช้เมื่อปริศนาคาได้กล่าวข้อความบางส่วนของบทอ่อนนวลให้ท้าว-ชัยเสนฟัง เมื่อนางมัทนาถูกสาปแล้ว อาจสรุปได้ว่าทรงใช้ รโหฤตดากับเนื้อหา ที่เป็นบทอ่อนนวลขอความเห็นใจในตอนที่สำคัญมากเป็นพิเศษได้ดี ดังจะยก คำอ่อนนวลของนางต่อสุเทษณ์ให้ช่วยให้ท้าวชัยเสนมารับนางกลับคืนพระนคร มาวิเคราะห์ต่อไป

ใดจะพึงกะมลละกว่า	พระสามิถ์
เปนวะราภะระณะศรี	นเกศถกล
ข้าก็ขออะมระฤทธิ	ประสิทธิ์ผล
ช่วยประสาทะสุขะดล	หทัยถนัด
แห่งพระวีระชะเสน	นเรนทะวัตน์
ให้พระจากนะคะระทัส	ตินาและมา
รับตะนุจระณษัณฑ์	ฉนั้นแหละข้า
โศกจะล้างและมะทะนา	จะเปรมหทัย (หน้า159-160)

การใช้เสียงที่มีจังหวะเร็วกระชั้นแพรวพราว เหมาะสม กับความรู้สึกปิติเมื่อกล่าวถึงคุณค่าแห่งสวามีว่า "ใดจะพึงกะมลละกว่า พระ สามิถ์ เปนวะราภะระณะศรี นเกศถกล" กล่าวคือไม่มีสิ่งใดอีกแล้วที่จะยัง ความพึงใจ ได้ยิ่งกว่าพระสวามีผู้เป็นนราภรณ์เหนือเกล้า บทที่ 2 และ 3 นางจึงอ่อนนวลขอร้องให้สุเทษณ์ผู้มีฤทธิช่วยคลายใจให้ท้าวชัยเสนมารับนางกลับกรุง-

หัตถินาปุระ ถ้อยคำเหล่านี้ได้พรั่งพร้อมอย่างรวดเร็ว ใช้คำที่มีเสียงร่วหลายครั้ง ด้วยความปิติที่มีโอกาสได้ขอพรตามที่สุดเทษณ์กล่าววอนญาติ และนางก็เชื่อว่า สุธเทษณ์สามารถบันดาลให้นางสมปรารถนาได้ เพราะนางได้ประจักษ์ในความ เป็น "อะมระฤทธิ" ดังที่ได้สาปนางมาแล้ว ความหวังของนางจึงขึ้นอยู่กับ สุธเทษณ์เพียงผู้เดียว การอ้อนวอนขอร้องครั้งนี้จึงสำคัญยิ่งสำหรับชีวิตของนาง การที่ปรีชัมวะทานำมากล่าวอีกครั้งแสดงให้เห็นว่าเป็นคำพูดที่สำคัญ บ่งบอก ถึงความมั่นคงในความรักอย่างที่สุด เพื่อเร้าอารมณ์สะเทือนใจท้าวชัยเสน และผู้เสพจะร่วมสะเทือนใจไปด้วย

1.3.12 อุปฺภูตฺติตา

อุปฺภูตฺติตา เป็นฉันท์ที่ไม่ใคร่ต่างกัน¹ (พระยาอุปกิต- ศิลปสาร, 2514 : 467) มีเสียงหนัก (ครุ)- เบา (ลหุ) ดังนี้

๐	๐	๑	๑	๐		๑	๑	๐	๑	๐	๐
๐	๐	๑	๑	๐		๑	๑	๐	๑	๐	๐

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อุปฺภูตฺติตา ในบทพูดได้แก่ ในองก์ที่ 2 ตอนที่ 1 โสภะกัตพรพณาคณสมมติของกุหลาบ

¹ พระยาอุปกิตศิลปสาร (2514 : 467) กล่าวว่า อุปฺภูตฺติตาฉันท์ ไม่ใคร่มีใคร่ต่าง เป็นฉันท์ที่ดำเนินกลอนอย่างเดียวกับอินทวิเชียร ผู้วิจัย ตั้งข้อสังเกตได้ว่า อุปฺภูตฺติตาฉันท์ที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ ไม่เคร่งครัดในสัมผัสคือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 1 จะไม่สัมผัสกับคำที่ 3 ของวรรคที่ 2 แต่คำประพันธ์ เหล่านี้ก็ยังคงความไพเราะ จึงอาจกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงประยุกต์ให้เหมาะแก่การนำมาใช้กับภาษาไทย จึงทรงเลือกที่จะรักษาความไว้ มากกว่าจะรักษา รูปคำประพันธ์

ในองค์ที่ 3 ท้าวชัยเสนบอกรักนางมัทนา ในองค์ที่ 4 ตอนที่ 3 พราหมณ์วิฑูร
ทูลท้าวชัยเสนใส่ร้ายนางมัทนา ในองค์ที่ 5 ตอนที่ 1 วิฑูรสารภาพผิดต่อ
ท้าวชัยเสนถึงอุบายที่ใส่ร้ายนางมัทนา และวิฑูรสำนักในพระมหากรุณาธิคุณ
ของท้าวชัยเสนที่มีได้ลงโทษตนพร้อมทั้งถวายพระพรท้าวชัยเสน อู๋ปฏิตาที่น่า
ประทับใจคือ ในองค์ที่ 3 เมื่อท้าวชัยเสนบอกรักนางมัทนา ต่อเนื่องจากที่นางขอ
ทูลลาด้วยสาลินี (ดังที่วิเคราะห์แล้วใน 1.3.7) ท้าวชัยเสนได้กล่าวถ้อยคำ
เป็นอู๋ปฏิตาเปิดเผยความในใจของพระองค์ การเปลี่ยนคำประพันธ์จากสาลินี
มาเป็นอู๋ปฏิตาก็เพื่อให้เหมาะกับอารมณ์ของตัวละคร ทั้งนี้เพราะสาลินีเป็นฉันท
ที่มีเสียงหนัก (ครุ) 5 คำ ในวรรคแรกของแต่ละบาท ทำให้มีลีลาจังหวะช้า
กว่าอู๋ปฏิตา ซึ่งมีเสียงหนัก 2 คำ และเบา 2 คำ ต่อเนื่องกันตามด้วยหนัก
อีก 1 คำ ส่วนวรรคหลังเหมือนกันทุกประการ¹ ดังนั้นอู๋ปฏิตาจึงเหมาะที่
จะแสดงอารมณ์ความรู้สึกตื่นเต้นที่จะได้กล่าวความในใจต่อนางผู้เป็นที่รัก
ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

อ้าใจมมะทะนา	บริสุภภิบังอร
ข้าฤาจะติหล่อน	เพราะสัดบวะจีหวาน
ขึ้นจิตตะสัดบ	มธุรสฤดีบาน
ทราบบว่าสุวะมาลย์	กรุณา เมช้านี้
พอเห็นวรพักตร์	วนิดาวะรางดี
บัดนั้นฤก็มี	ฤดีท่อมลิเนหา
เหมือนใจมตะรุณี	นะแหละย่นสุหัดถ์มา

¹ สาลินีฉันท์ ตามรูปคำประพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-
เกล้าเจ้าอยู่หัว (ดูรายละเอียดในข้อ 1.3.7)

ล้วงใจคนคร่ำครวญ	และกระลึงหทัยไว้
แต่นั้นก็อ่อนงศ	นะสิยังบคินให้
ก้าวดวงฤติใน	วรหัตถะแน่นครัน
หากนางบมิชอบ	และจะคินหะทัยนั้น
ช้านี้ก็จะศีล-	ยะพิลาปพิไรวอน
ขอให้วันิดา	กรุณาตะนุก่อน
อช่าเพื่อสละรอน	ระติราญสุไมตรี
ถึงหล่อนจะมีรัก	ก็จะชอกะโถมศรี
ให้ยอมคนผู้มี	ฤติรักพะชูป
จนกว่าจะประจักษ์-	หะณจิตตะหล่อนไซรั
แล้วชกฤติให้	คนผู้พชชยาม
ถ้าโถมมะทะนา	ฉิวะหล่อนจะยอมตาม
ใจพี่ละก็ความ	สุชชะพี่จะพุนพี
แต่หากมะทะนา	บมิรักก็พิน
เหมือนตกอะวิจี	ทุชชะท่อมบรู๊วาช (หน้า 73-74)

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าท้าวชัยเสนทรงใช้วาทศิลป์ในการบอกรักนางได้อย่างสุภาพ ซึ่งอาจแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้ ขั้นตอนที่ 1 ปรากฏในบทที่ 1 และ 2 ท้าวชัยเสนเริ่มจากแสดงให้นางรู้ว่าพระองค์มิได้คิดว่าการที่นางพร่ำรำพันนั้นเป็นสิ่งที่น่าละอาย โดยเริ่มจากคำเรียกนางว่า "อ้าโถมมะทะนา บิสิสุทชบั้งอร" วรรคหลังบ่งบอกถึงความเป็นผู้ปราศจากมลทินทั้งปวง แสดงว่าสิ่งที่นางกล่าวนั้นมิใช่สิ่งชั่วร้ายจนผู้พูดต้องละอาย และพระองค์กลับคิดว่า ถ้อยคำที่พระองค์ได้ "สดับ" นั้นช่างเป็น "มธุรส" วาจาที่ "ชื่นจิต" และพระองค์ยังถือวานั้นเป็นความ "กรุณา" ที่นางมิให้พระองค์ การใช้คำว่า "กรุณา" จะทำให้นางมีทัศนคติที่ชื่นชมในความถ่อมพระองค์ของท้าวชัยเสน ที่ทรงให้เกียรติยกย่องนาง

ขั้นตอนที่ 2 ปรากฏในบทที่ 3 ถึง 5 ท้าวชัยเสน กล่าวถึงความหลังเมื่อครั้งพบนางครั้งแรก ทรงพรรณนาว่า "พลเห็นวรพักตร์ วนิดาวะรางคิ บัดนั้นฤก็มี ฤดีท่อมลิเนหา" การให้เสียงพยัญชนะ /อ/ /ร/ และ /ช/ เป็นเสียงที่ทำให้ความรู้สึกถึงพลังของการเคลื่อนไหว บ่งบอกถึงความรวดเร็วของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นขณะที่พระองค์เห็นหน้านาง พระองค์ก็รู้สึกรักนางขึ้นทันทีทันใด และเป็นรักที่ลึกซึ้งจับใจ โดยทรงใช้โวหารความเปรียบ ก่อให้เกิดจินตภาพให้เห็นสภาพใจของพระองค์ที่ถูก "หัตถ์" ของนาง "คร่ำหัด" ไป และ "กระลิ่งหทัย" ของพระองค์ไว้ คำว่า คร่ำ แสดงภาพการถูกจุดลากไปอย่างไม่ปราณี บ่งบอกว่าความรักที่พระองค์มีต่อนางนั้นได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีพลังรุนแรง ตั้งการเปรียบเทียบว่านาง "กระลิ่งหทัยไว้" การที่นางยังไม่คืนใจให้พระองค์ แต่กลับ "กำดวงฤดีใน วรหัตถะแน่นครัน" คือ นางกำหัวใจของพระองค์ไว้แน่น ให้ภาพใจของพระองค์ที่ถูกพันพันนาการไว้ อย่างแน่นหนา แสดงว่าแม้เวลาล่วงมาพระองค์กลับยิ่งรู้สึกหัวใจของพระองค์ ยิ่งรักนางมากยิ่งขึ้น และการกำใจของพระองค์ไว้ยังบอกเป็นความนัยว่าชีวิต และจิตใจของพระองค์ฝากไว้แก่นางผู้เป็นจอมใจ

ขั้นตอนที่ 3 ปรากฏในบทที่ 6 ถึง 12 เป็นบทถอดอ้อน ขอความกรุณาจากนางว่า "หากนางบมิชอบ และจะคืนหะทัยนั้น ข้านี้ก็จะศิลา- ยะพิลาปพิไรวอน ขอให้วนิดา กรุณาคะนุก่อน ออย่าเพื่อสละรอน รติราญสุไมตรี" เพราะ "ถึงหล่อนจะมีรัก" พระองค์ก็ขอเพียงให้นางยอมให้ "คนผู้มี ฤดีรัก พระภูไป จนกว่าจะประจักษ์- ษะณจิตตะหล่อนไซ้" แล้วเมื่อนั้นนางค่อย "ชกฤดีให้ ดนุผู้พชยาม" การอ้อนวอนขอความรัก เช่นนี้แสดงถึงความมั่นคง เด็ดเดี่ยวและจริงใจที่ไม่ผันแปรไปแม้จะเป็นรักข้างเดียว และทรงโศครวญ

² (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525 : 166)

ขอให้นางมีทนายรับรักพระองค์ เพื่อที่ "สุทธะ...จะพูนพี" แก่พระองค์ แต่หากนางปฏิเสธ พระองค์ก็เหมือนกับ "ตกละวีจี" ซึ่งเป็นนรกขั้นต่ำสุด แสดงถึงความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส และจะเป็นความทุกข์ "ท่วมบรู๊วาย"

การอ้อนวอนขอความรักของท้าวชัยเสน นอกจากได้ผ่อนคลายความรู้สึกตระหนกและชัดเจนที่ความในใจของนางถูกเปิดเผยด้วยคำพูดของตนเองแล้ว ย่อมสามารถโน้มน้าวจิตใจนางให้เชื่อถือในความรักที่ท้าวชัยเสนมีต่อนางอย่างท่วมท้นเช่นเดียวกัน

1.3.13 สวาดตา

สวาดตา เป็นฉันทที่มีลีลาจังหวะคล้ายกับ รโหฤทธา จะต่างกันก็แต่เพียง วรรคหลัง คือสวาดตามีเสียง เบา-เบา-หนัก-หนัก ส่วน รโหฤทธา มีเสียง เบา-หนัก-เบา-หนัก (ดังกล่าวไว้ในข้อ 1.3.11) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ฉันททั้งสองชนิดคู่กัน ในองก์ที่ 5 ตอนที่ 2 โดยทรงเลือกให้เหมาะสมกับอารมณ์และเพศของตัวละคร คือทรงใช้สวาดตา ซึ่งมีช่วงช้าเสียงหนัก 2 เสียงต่อกันในวรรคหลัง กับบทพูดของตัวละครชายคือสุเทษณ์ เพื่อให้เสียงดูหนักแน่นและทรงใช้ รโหฤทธา กับตัวละครหญิง คือ นางมีทนาย เพื่อให้เสียงเหมาะแก่การกล่าวคำอ้อนวอนด้วยเสียงเบา-หนัก สลับกัน

ทรงใช้สวาดตา ทั้งที่เป็นบทให้คำมั่น และบทแสดงความริ้นทศผิตหวัง ดังต่อไปนี้ เมื่อนางมีทนายกล่าวเชิญสุเทษณ์ด้วยรโหฤทธาแล้ว สุเทษณ์ปรากฏองค์ กล่าวแก่นางมีทนายเป็นสวาดตา ว่าล่วงรู้ความทุกข์ของนาง "ใครจะช่วยและอุปการ ชุระนารี" ขอรับนางไปเป็นมเหสีและให้คำมั่นว่าจะบำรุงบำเรอความสุขทุกประการ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ข้าจะเลี้ยงสมระวีรัตน์	และขจัดทุกข์
ชวันภิรมย์ระติสนุก	บมิเว้นวัน

ข้าจะหาสุระนารี	ยวະดีสวารรงค์
เปนสะขีตณะกำนัล	ปฏิบัตินาง
ทุกทิวาจะบมิต้อง	ฤดีหมองหมาง
นั่งสะดับสลุวิชายาง-	คะประเลงนิตย์ (หน้า 157)

วรรคแรกของแต่ละบาทส่วนใหญ่มีเสียงเบาสร้าง

ความรู้สึกอ่อนคลาย สนุกสนานรับกับความหมาย เช่น ช้วนภิรมณ์ระติสนุก นั่ง
สดับสลุวิชายาง ส่วนวรรคหลังเพิ่มความหนักแน่นของคำมั่นบอกความแน่นอน
สม่ำเสมอของความสุข เช่น และขจัดทุกข์ บมิเว้นวัน ปฏิบัตินาง

เมื่อนางมีทนายปฏิบัติเสขค่าเชิญของพระองค์ สุเทษณ์กล่าว
อย่างผิดหวังและสาปด้วยสวาครา มีท่วงทำนองหนักแน่น ในวรรคหน้าเพราะใช้
คำตายในตำแหน่ง ครุ หลายแห่ง เช่น สุปิยะรัตน์ ทูลลักขณ์ หล่อนนระรักบุรุษะไต
จักมิยอมบุรุษะไต ฯลฯ และในวรรคหลังมีเสียง เบา เบา หนัก หนัก ดัง
คำประพันธ์ต่อไปนี้

ผู้ก็ทั้งและบมิท่วง	วฤท่วงได้
ทีตะนุวะฤไฉน	บมิยอมรัก?
ข้าจะวอนสุปิยะรัตน์	ก็สัดพัคตร์
ราวกะทราวมและทูลลักขณ์	บมิมิดี
ข้าจะกล่าววะจะนะจิง	ละนะครั้งนี้
คือผีนางจะบมิมิ	มะนะรักใช้รี
ข้าจะมีฤติประนอม	ฤจะยอมให้
หล่อนนระรักบุรุษะไต	นะฤอย่าติด
เมื่อตนุจะบมิสม	อภิรมจิต
จักมิยอมบุรุษะไต	มะทะนาแล้ว
จำจะลาละปิยะนาถ	เพราะจะคลาดแคล้ว

คงมิเห็นสุวะธูแก้ว	มณีกลอยตา
แต่ ฌกาละทิวะนี้	วนิดาภา
เป็นสุกฤษะกะณะกา	บมิเปลี่ยนเลย (หน้า 160)

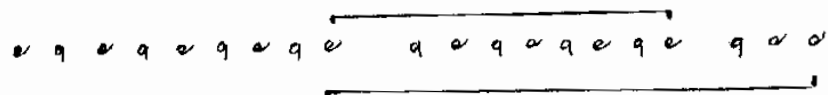
เริ่มต้นน้ำเสียงของสุเทษณ์บ่งบอกความเสียใจผิดหวัง และตัดพ้อต่อว่า ดังในบทที่ 1 ถึง 2 มีความตัดกัน แสดงความเสียใจ น้อยใจ เมื่อผิดหวังในความรักเป็นครั้งที่สาม สุเทษณ์จึงตัดพ้อนางว่า "ผู้กั้ทั้งและบมิหวัง วรุษ่วงได้ ก็ตะนุวะธูไฉน บมียอมรัก" คำว่า "ไฉน" บ่งบอกถึงความไม่เข้าใจว่าทำไมนางจึงไม่รับรักพระองค์ ทั้งๆ ที่ พระองค์ "วอน" คือ ใฝ่ ร้องขอความรัก นางกลับ "สับัดพักตร์" รวากับว่าพระองค์ "ทราวมและทูลลักษณ บมิมิดี" แต่นางกลับห่วงและสนใจ "ผู้" "กั้" และบมิหวัง" นาง บทที่ 2 ถึง 6 สุเทษณ์จึงไม่คิดที่จะให้โอกาสนางได้รักกับใครอีกต่อไป เมื่อพระองค์ ไม่สมหวังก็ไม่ควรจะมีใครสมหวังเช่นกัน แล้วกล่าววอานางว่า "จำจะลา ละปิยะนาฏ เพราะจะคลาดแคล้ว คงมิเห็นสุวะธูแก้ว มณีกลอยตา" คำว่า "จำจะลา" บ่งบอกถึงความจำใจต้องจากนางผู้เป็นที่รักอย่างอาลัยอาวรณ์ เสียหนักและความหมายของคำในวรรคหลังสื่อความเศร้าสร้อย คำว่า วะธูแก้วและมณีกลอยตา บอกความอ่อนหวานเนิบช้า เพราะเป็นการจากที่มีอาจมาพบเห็นกันได้สักแล้ว นับแต่บัดนั้นนางจะกลายเป็นไม้กุ่มกชตลอดกาล สองวรรคสุดท้าย เป็นคำสาปที่มีน้ำเสียงราบเรียบ ให้ใครสร้างเป็น ประโยคบอกเล่า ไม่ใช่ประโยคคำสั่งแต่มีความหนักแน่นแฝงความโหดร้าย

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าบทโอรสนี้ ไม่ใช่ถ้อยคำพรุสวาท รุนแรง ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะสุเทษณ์ยังมีความรัก ความอาลัยอาวรณ์ในตัวนาง จึงมีอารมณ์โศกระคนผิดหวัง แต่ความรักแม้มีปริมาณมากเพียงใดก็ยังไม่ ยิ่งใหญ่เพราะไม่มีความหนักแน่นพอที่จะทนเห็นนางสมรักกับผู้อื่นได้

สวาคตาในข้อความที่สื่ออารมณ์ต่างกันใน มีลักษณะร่วมกันคือ ความหนักแน่นและความห่วงใยทางอารมณ์ที่แม้จะเกิดจากความหวังและความผิดหวัง ผู้พูดพูดอย่างตระหนักถึงความสำคัญต่อความรู้สึกของตนเอง

1.3.14 อธิสະ

อธิสະ หรืออิทิสัง เป็นฉันทที่มีเสียงหนัก (ครุ) เบา (ลหุ) สลับกัน ใน 2 บาทแรก และจบด้วยเสียงหนัก 2 พยางค์ ในบาทที่ 3

อธิสະ ส่วนใหญ่แต่ง "ในเรื่องที่คิดวิตกหรือโกรธแล้วรำพึงจุกจิก หรือตื่นเต้นในสิ่งต่างๆ" (พระยาอุปกิตศิลปสาร, 2514 : 459) ทั้งนี้เพราะ "เสียงหนักและเบาสลับกันจะให้ความรู้สึกถึงการเคลื่อนไหวในจังหวะเร็วและกระชั้น เป็นจังหวะขึ้นลงที่แฝงความแตกต่างอย่างตรงกันข้าม จึงเป็นองค์ประกอบและความประสานอันเกิดจากความขัดแย้ง ซึ่งให้ผลกระทบที่รุนแรง" (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2536 : 19)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้อธิสະ ในองค์ที่ 3 เป็นบทพูดระหว่างท้าวชี้ยเสนกับนางมัทนา ที่แสดงถึงความรักที่มีต่อกันโดยเปรียบกับธรรมชาติ และในองค์ที่ 5 ตอนที่ 2 เป็นบทพูดของท้าวชี้ยเสนกล่าวแก่กุหลาบเพื่อให้ยอมกลับเมืองกับพระองค์ จะเห็นว่าในช่วงแรกทรงใช้กับความรักที่สดชื่นสมหวัง แต่ในช่วงหลังทรงใช้กับความรักที่ผิดหวัง อธิสະ ในบทพระราชนิพนธ์สามารถสื่อได้ทั้งสองอารมณ์ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ความสุข	ความโศกเศร้า
อ้าอรุณแอร่มระเรื่อรุจี	อ้าวะชูดนุนะทุกซ์ทวิ
ประคุ่มะโนภิมรติ ณ แกรกรัก	เพราะแสนจะโศกวิโยคสุปฏิ-ยะอย่าแหง
แสงอรุณวิโรจน์นะภาประจักษ์	พิลิตเพราะจิตวิโรธะแรง

แฉล้ม เผลาและโคภินัก นะจันใด	อุบายะชั่วบรู้งัจัง ลีจั้งหลง
หญิงและชายณะยามระตือกัย	ยามตระหนักสิทธิ์จะบ้ำจะปลง
สว่าง ผลกลางกะมลละไม ก็จั้นนั้น	ประหารชื้อบมีประสงค์ จะคงอยู่
(หน้า 77)	(หน้า 170-171)

ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะอิทธิพลที่ทรงใช้ในบทที่แสดงความโศกเศร้า ทั้งนี้เพราะบทที่แสดงความสุข ดวงมนจิตร์จำนงค์ (2536 : 21-23) ได้วิเคราะห์ไว้ในหนังสือ สุนทรียภาพในภาษาไทย ไว้อย่างละเอียดลึกซึ้ง แสดงถึงความประสานระหว่างเสียงและความหมาย ที่มีพลังทางสุนทรียะ พอสรุปได้ดังนี้

ในวรรคแรกของบทที่ 1 ท้าวชัยเสนขึ้นต้นด้วย "อ้า" ซึ่งมีน้ำเสียงแสดงความประทับใจอย่างชื่นชม เป็นวาจาที่นุ่มนวลอ่อนหวานอย่างปลาบปลื้ม เสียงพยัญชนะต้น /ร/ เป็นเสียงที่เด่นที่สุดของบท ให้ความรู้สึกถึงการเคลื่อนไหวอย่างมีชีวิตชีวาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในคำ อรุณ แอร้ม ระ-เรื่อ เสียง เบา-หนัก สลับกันช่วยสร้างจังหวะโลดแล่นที่สดใสขึ้นบาน กระปรี้กระเปร่า เป็นจังหวะที่รับกับความหมายของคำให้ภาพแสงสีทองทาตามขอบฟ้าอยู่ เรืองรอง เป็นแสงจ้าแจ่มแต่มีนุ่มนวลอ่อนหวาน เช่นเดียวกับน้ำเสียงของวรรคที่ 2 ซึ่งใช้เสียงนาสิกผสมกับเสียงรวิและเสียงระเบิดได้กลมกลืนว่า ประดุงมโนภิมย์ระดี แล้วตามต่อท้ายด้วยเสียงนาสิกในตำแหน่งหลุ และเสียงรวิในตำแหน่งครุ ว่า ณ แกรกรัก ซึ่งเสมือนเป็นหัวใจสำคัญของฉันทลักษณ์ แกรกรักเป็นคำที่มีพลังแฝงความรู้สึกตื่นเต้น ลืมเก็บ หญิงชายเมื่อมีรักแรกช่อมปลาบปลื้มปิติ ยิ่งได้ตระหนักว่ามีจิตใจตรงกันช่อมอาบเอมรสปรารภมัยนั้นเต็มที

การนำอิทธิพลเป็นพาหะแห่งการแสดงภาวะโศก ในบทพระราชันพนธ์นี้ เทียบกับเมื่อแสดงภาวะรักแล้วประสบความสำเร็จในการสื่อสาร

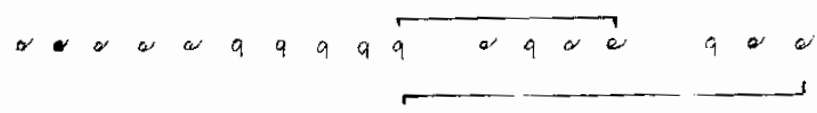

น้อยกว่า เสียงหนัก-เบา สลับกันให้ความรู้สึกถึงความปั่นป่วนใจ คำคร่ำครวญ ว่า "อ้าวะฐ" คล้ายกับจะขอความเห็นใจจากนางผู้เป็นที่รัก เพราะ "ทุกข์ทวิ" ให้ภาพความทุกข์ที่เพิ่มปริมาณมากขึ้น และย้ายในวรรคต่อมา "แสนจะโศก" บทที่ 1 และ 2 ใช้เสียงคำตายมากคือ โศกวิโยค ผิดเพราะจิตวิโรธะ ให้ความรู้สึกถึงความทุกข์และปัญหา วิโยค คือ พัดพราก จิตวิโรธะ คือ จิตพิโรธ คือกลัดกลุ้มด้วยโทษะ การใช้คำตายสระเสียงสั้นในคำว่า ผิด ให้ความรู้สึกถึงความกดดันภายในจิตใจ ดังนั้นการกล่าววสารภาพว่า "พัสผิดเพราะจิตวิโรธะแรง" จึงบ่งบอกถึงความเสียใจที่พระองค์กระทำต่อนาง เพราะไม่รู้แจ้งใน "อุบายชั่ว" จึงหลง แสดงถึงความรุนแรงถึงความผิดพลาดที่ใหญ่หลวง แล้วเล่าต่อไปถึงช่วงที่รู้ความจริงว่า "สามตระหนักสิทธิ์จะบ้่าจะปลง ประหารชีวิตมี ประสงค์ จะคงอยู่" ความหมายเด่นจึงอยู่ที่ประสบการณ์ในอดีตนานกว่าใน ขณะนั้น

บทคร่ำครวญของท้าวชัยเสนเป็นการสารภาพผิดและขอภัยด้วยความทุกข์อย่างยิ่ง แต่เนื้อหาทางอารมณ์ที่เป็นความเศร้าและผิดหวัง เห็นไม่เด่นชัด เพราะเด่นในการตำหนิตัวเองและเล่าเหตุการณ์ นอกจากนั้น ยังให้คำศัพท์ที่ไม่สื่ออารมณ์และบรรยากาศเท่ากับอิทิสะ ในองก์ที่ 3 ซึ่งคำส่วนใหญ่เป็นคำไทยและแสดงความเคลื่อนไหวของแสง ความรู้สึกและบอก ลีลันได้ดี อิทิสะในองก์ที่ 5 นี้ใช้คำบาลีสั้นสกดฤตมากแต่ไม่ลึกซึ้ง การลำดับ ความที่กล่าวถึงความทุกข์แล้วขอให้ "สุปริ- ชะอช่าแห่ง" ดูไม่กลมกลืน

1.3.15 กุสุमितลดา

กุสุमितลดา หรือ กุสุमितลดาเวลลิตาฉันทน์ เป็นฉันทน์ 18 คำ มีเสียง หนัก-เบา (พระชาอุปกิตศีลปसार, 2514 : 485) ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้
 กุสุมิตลดา เป็นคำพูดของพระกาละทรรคิน ดังปรากฏในองก์ที่ 3 เป็นบทอัญเชิญ
 เทพเจ้ามาร่วมพิธีอวาทมงคลของท้าวชัยเสนและนางมีทนา และในองก์ที่ 5
 ตอนที่ 2 เป็นบทขอให้เทพเจ้าประทานพรแก่ท้าวชัยเสน และขอให้ดอกกุหลาบ
 คงอยู่ตลอดกาลเป็นสัญลักษณ์ของรักแท้ อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าทรงใช้กุสุมิตลดา
 เฉพาะกับบทพูดที่พราหมณ์ติดต่อสื่อสารกับเทพเจ้า ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะมี
 สีสาวจันทะ ในวรรคแรกยาวถึง 11 พยางค์ เป็นเสียงหนัก (ครุ) ติดต่อกัน
 5 พยางค์ เสียงเบา (ลหุ) ติดต่อกัน 5 พยางค์ และจบลงด้วยเสียงหนัก
 ให้ความรู้สึกถึงความเนิบช้าและเร่งเร็ว ในวรรคที่ 2 และ 3 จบด้วย
 เสียงหนักติดต่อกัน 2 คำ แต่ละวรรคมีเสียงหนักมากกว่าเสียงเบา พังเครื่อง
 ขริมเป็นพิธีการ ดังจะตัดตอนบทอัญเชิญเทพเจ้ามาในพิธีอวาทมงคลของท้าว
 ชัยเสนและนางมีทนา ดังนี้

ข้าขอไหว้อัคคีอธิษฐานสุพร- ณาภิภูตสวพร- คะเรื่องเดช
 จงโปรดนำคำทูลประมุขสุระเศรษธุ วิศวะเทเวศร์ มหาศาล
 โออัญเชื่อนารายณะพระหริชาณ ชัยบาราบมาร ปะราชัย
 พร้อมด้วยเทวีศรีภะคะวะตีวิไลย วรรณะผ่องใส วัฒนเนตร์
 โออัญเชื่อนองคค์ตรีศุลิติวะมเหศร์ ณะยะยอดเขต ตะจอมผา
 อักแม่เจ้าสุวรรณค์บรรพะติวะระอุมา ผู้พระชายา อุดมศักดิ์

(หน้า 98-99)

สังเกตได้ว่าทั้งพยางค์เสียงเบาและหนักมีเสียง
 พยัญชนะต้นส่วนใหญ่เป็นเสียงระเบิด ให้ความรู้สึกถึงความหนักแน่นจริงจัง
 นามเทพเจ้ามีคำขยายซึ่งมีความหมายบอกความยิ่งใหญ่ เช่น มเหศร์ จอมผา
 อุดมศักดิ์ และบอกความดีงามเช่น สุริระศุภะวิทย์ จรุงใจ ผู้เสพจะพลอยชื่นชม
 ในความยิ่งใหญ่ของพิธีในขณะที่บทละครได้เตือนถึงคำของความยุ่งยากไว้

วางๆ แล้ว ผู้เสพก็จะเอาใจช่วยว่าพิธีจะช่วยผ่อนคลาษาปัญหาได้หรือไม่ในขณะที่นางมีทนายอยู่ในสภาพที่ไม่รู้ล่วงหน้าเลย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กุสุมิตลดาเป็นคำประพันธ์ปิดเรื่องในองค์ที่ 5 ตอนที่ 2 ด้วยลีลาเคร่งขรึมจริงจังชัดเจนอารมณ์โศกของผู้เสพด้วยคำขอพรต่อเทพเจ้า ด้วยความชื่นชมในรักแท้ ดังนี้

ข้าขอให้เทพองค์อะธิปะติณไตร-	ตรึงชะโปรดให้	พระพรสิทธิ์
แต่องค์สมเด็จพระประระมะบพิตร	เรื่องมหาฤท-	ธิดะชา
มีชัยในการยุทธและบมิปะธา-	ชัยณทั่วหล้า	สกลชาม
ขอจงทรงสวัสดิ์นิจะสุขะลวิราม	รมยะทุกยาม	บเส้อมชา
หนึ่งอวยพรให้กฤษะกะสุระผกา	คงดิลกหล้า	บสุญพรรณ
เป็นสิ่งช้วนชวนจิตตะนระสุวะคันธ	ช่วยระงับสรร-	พะทุกข์หนัก
หญิงช่ายชามเริ่มรู้ระสะณฤติรัก	ใช้ถูหลาบจัก	ระเริงใจ
อันดวงมาลีกฤษะกะสิมิวะให้	พึงจะรู้ได้	ว่ารักแท้
แลชามดมดอกกฤษะกะนะก็จะแก้	เดื่อคณดวงแด	และสุขพลัน
ขอมาลีศรีกฤษะกะสิริสุคันธ	จงประดิษฐ์พรรณ	นิรันดร

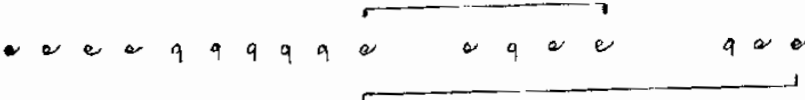
(หน้า 172-173)

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าในแต่ละบทใช้เสียงพยัญชนะต้นเป็นเสียงระเบิดไม่ต่ำกว่าครึ่ง ยกเว้นบทที่ 7 และ 8 เสียงเหล่านี้จะให้ความรู้สึกที่หนักแน่นจริงจัง ลีลาจังหวะของฉันททำให้คำประพันธ์มีพลังทางสุทริยะ สื่อความรู้สึกเชื่อมั่นในคุณค่า เมื่อกล่าวถึงความรักก็ให้อารมณ์เบิกบานในบทที่ 1 ถึง 4 พระกาละทรรคินขอพรจากองค์อินทร์ ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ ให้ท้าวชัยเสนมียชัยในการยุทธ์ ไม่พ่ายแพ้ผู้ใดทั่วสกลโลก และ "ขอจง" มีแต่ความสุข "ทุกยาม บเส้อมชา" บทที่ 5 ถึง 10 เป็นพรที่ขอให้แก่นางมีทนาย

ผู้กล่าวร่างเป็นกุหลาบ ขอให้เป็นพรรณไม้ที่ "คงดีลกहाँ บสญพรรณ" และ "จงประดิษฐ์พรรณ นีรันดร" มีความหอมหวานชวนให้สดชื่น มีความสุข เป็นพรรณไม้ที่หญิงชายจะมอบให้แก่กันเพื่อแสดงถึงรักแท้ ดอกไม้นี้จะแก้ทุกข์ให้หายจากใจ อาจกล่าวได้ว่าพรเหล่านี้เราใจผู้เสพให้ร่วมชื่นชมในคุณค่าของไม้กุหลาบกะทิงโองกับคุณค่าของคุณธรรมแห่งนางมัทนา

1.3.16 มันทักกันตา

มันทักกันตา เป็นฉันท 17 บทหนึ่งมี 3 วรรค มีจำนวนพยางค์และเสียงหนัก-เบา ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ มันทักกันตา ในองก์ที่ 2 ตอนที่ 3 เป็นบทพูดของพระกาละทรรคิน กล่าวแก่นางมัทนาด้วยน้ำเสียงที่แสดงความชื่นชมรักใคร่ เพื่อให้นางทราบว่าท่านมีความสุขเสมอเมื่อมีชิตาอยู่ใกล้ แต่หากวันใดนางมัทนาต้องจากไป ท่านคงไร้ความสุขมีแต่ความโศกเศร้า มันทักกันตาในบทพูดนี้อยู่ในช่วงก่อนที่นางมัทนาจะได้พบท้าวชัยเสน เนื่องจากเป็นฉันทที่คนไทยไม่คุ้นเคย การใช้ฉันทชนิดนี้และเนื้อความแสดงความผูกพันลึกซึ้ง ทำให้ผู้เสพเริ่มคาดถึงปมปัญหาที่จะมีต่อไป ในองก์ที่ 5 ตอนที่ 2 นางถูกสาปเป็นไม้กุหลาบกะทิงโองเมื่อท้าวชัยเสนมาถึง ทรงใช้ฉันทเป็นบทพูดของท้าวชัยเสนขอร้องพระกาละทรรคินให้ "ช่วยกล่าวปิยะวาจาให้มะทะนา ยอมไปนครหัสติน" แล้วทรงเปลี่ยนคำประพันธ์เป็นมันทักกันตา เมื่อพระกาละทรรคินกล่าวแก่นไม้กุหลาบกะทิงโองนั้นน่าจะเป็นเพราะฉันทชนิดนี้มีเสียงลหุติดต่อกันถึง 5 คำ ในวรรคแรก ซึ่งหาคำไทยได้ยาก ต้องใช้คำบาลีสันสกฤตจึงเหมาะแก่เนื้อหาสำคัญ ซึ่งเป็นคำขอจากพ่อผู้รักเสมอ ทั้งห่วงใยในทุกข์สุขของชิตายิ่งนักดังนี้

อ้าใจมฉายสายสะมะระมะทะนา	ฟังบิดาว่า	เถอะทรามวัย
อันองค์สมเด็จพระนรปะติไซร์	ท่านจะรับไป	ณ เขตชัยที่
ลูกเคยมุ่งภักดีณประมะชรร-	มาธิราชัน	ยะสามี
ท่านตามมาจากวระสุระบุรี	โดยกะมลที่	สีเนหา
หากลูกยอมไปละก็วระสุดา	คงจะได้สา-	ระพัดสุข
ไปอยู่เวียงเนียงภักจะบมิทุกข์	ปราศะเช็ญชุก	และปลอดภัย
ภูมิดีกว่าอะมระเพราะหะทัย	ท่านสิรักใคร่	สุนารี
พ่อแลเห็นปรากฏะภูะฤดีณนี้	จึงจะมอบศรี	สุดาอร
แต่องค์สมเด็จพระมะอะดิศว	แล้วจะได้นอน	ละตาหลับ
อ้าลูกน้อยกลอยฤดีบิตุระรับ	เช็ญเถอะงามสรรพ	สุมาลี

(หน้า 170)

คำกล่าวของพระกาละทรรคิน มุ่งโน้มน้าวใจนางมัทนา ให้ยอมโอนอ่อนผ่อนตาม ดังบทที่ 1 วรรคแรกให้ความรู้สึกถึงความรักที่บิดามีต่อนาง จึงขอให้นาง "ฟังบิดาว่า เถอะทรามวัย" บทที่ 2 ถึง 4 กล่าวถึงความผูกพันของนางกับท้าวชัยเสน ก็ว่าท้าวชัยเสนมีใจรักต่อนาง และให้ความว่า "ลูกเคยมุ่งภักดีณประมะชรร- มาธิราชัน ยะสามี" ที่กล่าวว่า "เคย" เพราะพระดาบสไม่อาจล่วงรู้ว่านางมัทนายังรู้สึกเช่นเดิมหรือไม่ "หากลูกยอมไป...คงจะได้สา- ระพัดสุข" ปราศจากทุกข์และปลอดภัย บทที่ 8 ถึง 10 แสดงเหตุแห่งความปรารถนาที่จะให้นางได้รับการพิทักษ์ดูแลอย่างดีที่สุด จึงกล่าวแก่นางว่า พ่อเห็นแน่แท้ว่าทรงรักนางจริงจึงจะมอบนางแก่ท้าวชัยเสนแล้วจะได้นอนตาหลับหมดกังวล บทที่ 10 เริ่มต้นวรรคด้วยคำว่า "อ้าลูกน้อย" มีน้ำเสียงที่แสดงความรักความเมตตาปรานี แล้วกล่าวขอให้นาง "รับเช็ญเถอะ...สุมาลี" คำว่า "เถอะ" ย้ำการขอร้องอีกครั้งหนึ่ง

การใช้เสียงลหุมากทำให้มีจังหวะกระชั้นบอกความ
กระตือรือร้นที่จะให้เกิดผลตามที่หวังด้วยความปรารถนาดีอย่างลึกซึ้ง

1.3.17 กมล

กมลฉันท์ หมายความว่า ฉันท์ที่มีลีลากล่อมใจ (มะเนาะ
ยูเด็น, 2527 : 62) มีเสียงหนัก (ครุ) เบา (ลหุ) ดังนี้

๑	๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒
๑	๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้
กมลฉันท์ ในองก์ที่ 1 เป็นบทพูดที่สุเทพณ์กริ้วนาง และสาปนางเป็นกู่หลาบ
กับในองก์ที่ 2 ตอนที่ 3 เป็นบทพูดของนางมีทนายพระกาละทรศิน เมื่อจะ
เข้ามาปรนนิบัติ จะเห็นว่าเนื้อหาทั้งสองข้อความนี้แตกต่างกัน ครั้งแรกบ่งบอก
ภาวะโกรธอย่างแสดงอำนาจ ครั้งหลังบอกภาวะนอบน้อมระมัดระวัง ดัง
คำประพันธ์ที่นำมาเปรียบเทียบกันดังนี้

สุเทพณ์	มีทนาย
มะทะนาชะเจ้าเล่ห์ หนีช่างจ่านรธา	เอ๊ะอะไรพระพ่อทัน วรรณตร์ฤเจ้าขา
ตะละคำอุวาทา ฤกระปิดกระบวนความ	และดิฉันละลาบมา บมิควรรถฉันท์
คนภูมิกี่เจ้าไชวี บมิตอบณคำถาม	ผิวองค์บิดามุง จะบำเพ็ญตะปาไชวี
วนิดาพยายาม กะละเล่นสำนวนหวล	ก็ดิฉันจะหลีกไป บมียู่และกิดขวาง
(หน้า 32)	(หน้า 54)

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า แม้ลีลาของฉันท์เป็นลีลากล่อมใจ
แต่ทรงใช้กับบทโกรธและบทสงสัยได้ดีพอสมควร เสียง เบา-เบา-หนัก สลับกับ
เบา-หนัก-หนัก ในทิววรรค หรือ 4 คู่ในหนึ่งบทให้ความรู้สึกตื่นเต้นเร้าใจ
ดังจะวิเคราะห์บทพูดที่แสดงอารมณ์โกรธของสุเทพณ์ในองก์ที่ 1 เสียง เบา-
หนัก-หนัก ในคำว่า "ชะเจ้าเล่ห์" และซ้ำด้วยเสียง เบา-เบา-หนัก ในคำว่า

"ทิวี่ช่าง" บ่งบอกน้ำเสียงที่แสดงความโกรธไม่พอใจ เพราะ "ตะละคำอุวาทา ฤกระปิดกระบวนความ" คือคำตอบของนางลัดเลี้ยว "กระปิดกระบวน" มี ขึ้นเชิงคล้ายไม่จริงใจ ในบทที่ 2 จึงตั้งคำถามนางมีทนาว่าเหตุใด นางจึง ไม่พยายามตอบให้ตรงประเด็น แต่กลับ "พยายาม กะละเล่นสำนวนหวล" คำว่า "พยายาม" นี้แสดงว่าสุเทษณ์เข้าใจว่านางเจตนาที่จะเล่นสำนวนกับพระองค์ จึงเป็นเหตุให้กริ้ว ส่วนบทพูดของนางมีทนา ที่เกรงว่านางทำลายสมาธิ ขณะบิดากำลังสวดมนตร์ เริ่มต้นด้วยคำอุทานว่า "เอ๊ะอะไรพระพ่อบ่น วรมนตร์- ฤเจ้าชา" คำอุทاندังกล่าวบ่งบอกถึงความฉงนและวิตกว่าตนเข้ามารบกวน บิดาหรือไม่ คำลงท้ายประโยค "ฤเจ้าชา" มีความนอบน้อมและอ่อนหวาน เด่นชัด

1.3.18 ปิยวาทา

ปิยวาทา (ปิยงวาทา) เป็นฉันทที่มีเสียงเบา (ลหุ)

มากกว่าเสียงหนัก (ครุ) ดังนี้

๑	๑	๑	๐	๑	๑	๑	๐		๑	๐	๑	๐
๑	๑	๑	๐	๑	๑	๑	๐		๑	๐	๑	๐

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ปิยวาทา เป็นบทคร่ำครวญของนางปริยัมวาทาเพียงผู้เดียวตั้ง ในองค์ที่ 5 ตอนที่ 2 นางคร่ำครวญถึงนางมีทนาผู้กลายร่างเป็นต้นกุหลาบ และคร่ำครวญอีกครั้ง หลังจากที่นางทูลเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดแก่ท้าวชัยเสน การใช้คำประพันธ์ ที่มีเสียงลหุมากกว่าช่วยให้มีจังหวะที่เร้าเร้ารวดเร็วเหมาะสมกับอารมณ์และความรู้สึกของนางปริยัมวาทาผู้ตื่นตระหนกกับชะตากรรมของนางมีทนา และไม่ทันตั้งรับความพลัดพรากอันรุนแรง เพราะเห็นนางมีทนานายผู้เป็นที่รัก "พุกัมหน้าลงและนิ่งไปเหมือนตาย แล้วค่อยๆ กลายเป็นต้นกุหลาบ" (หน้า

161) นางถึงกับตะลึงแล้วจึงวิ่งเข้าไปหา ร้องให้คร่ำครวญว่าพันถึงนางมีทนา
 แม้เมื่อท้าวชัยเสนขอให้นางแล้ว เหตุการณ์ที่เกิดแก่นางมีทนา เมื่อแล้วจบนาง
 ก็คร่ำครวญอีกครั้ง ในที่นี้จะวิเคราะห์เฉพาะช่วงแรกคือนางปริยัมวะทา
 คร่ำครวญถึงนางมีทนา เมื่อเห็นนางมีทนาดูคล้ายร่างเป็นกุหลาบ

กฤษณะโศภพระมะทะนา	พระมาตุวร
พระจะมะลายพระชิวะจร	พระแม่ไฉน
บมิดำรัสวะจะนะชวัน	พระด้วนคระไล
พระมละทั้งตะนุพิไร	พิลาปอะนินต์
.....	
ชะชะพระมีจจุฎกระไร	หทัยธพาล
กิดนุนี้ลีมิประหาร	ประหารพระแม่
กฤษะระทมกะมละเปลี่ยว	จะเหลี่ยวจะแล
ก็บประสพสุชะณแด	จะฟังณโคร
พระปิยะมาตุจระตัน	ณ สวรรคะใด
คนจะขอจะวิกะไป	ณ กาละนี้ (หน้า 161-162)

การอุทานเริ่มต้นวรรคด้วย "กฤษณะโศ" บ่งบอกถึง
 ความทุกข์ที่บีบคั้นจิตใจ คือการสูญเสียผู้ที่เรียกนางว่า "พระมาตุวร" แสดง
 ถึงความรักความผูกพันและการเกิดทูลบูชาให้เป็นแม่ผู้ประเสริฐ วรรคสุดท้าย
 เป็นการตั้งคำถามในเชิงตัดพ้อนางมีทนาว่า "พระแม่ไฉน บมิดำรัสวะจะนะชวัน
 พระด้วนคระไล พระมละทั้งตะนุพิไร พิลาปอะนินต์" คำประพันธ์นี้แสดงว่า
 ความตายมิใช่สิ่งที่น่ากลัว นางปรารถนาจะไปกับนางมีทนา แต่สิ่งที่น่ากลัวคือ
 การถูกทิ้งให้ "พิไร พิลาปอะนินต์"

เมื่อตัดพ้อนางมีทนาแล้วก็ตัดพ้อพระยามัจจุราษว่า
 "ชะชะพระมีจจุฎกระไร หทัยธพาล กิดนุนี้ลีมิประหาร ประหารพระแม่"

เสียง "ชะชะ...ถูกระไร" แสดงถึงการตัดพ้อต่อว่าเทพเจ้าแห่งความตาย อย่างไม่เกรงกลัว บ่งบอกถึงความทุกข์ความเศร้าโศกแสนสาหัส นางจึง พาลโกรธแม้กระทั่งเทพผู้ยิ่งใหญ่กว่าประหารนางมีทนายผู้ประเสริฐ แทนที่จะ ประหารนางผู้ต่ำต้อย ทั้งให้นางต้องเปลวเปลี่ยวไม่รู้จะพึ่งใครในยามทุกข์

1.3.19 สัททลวิกกีฬิต

สัททลวิกกีฬิต เป็นฉันทที่ใช้กับบทไหว้ครู คำนมัสการ ขอบพระเกียรติและข้อธรรมะ เพราะเป็นฉันทที่จะหาคำภาษาไทยมาใช้ไม่ค่อยได้ ด้วยมีเสียงหลและครุสลับกัน (พระยาอุปกิตศิลปสาร, 2514 : 457) ดังนี้

๑ ๑

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ฉันทนี้ ในองค์ที่ 1 เป็นบทสวดบูชาและสรรเสริญเทพเจ้าก่อนมาซาวันสะกณนางมีทนาย มาพบสุเทพณ์ และในองค์ที่ 2 ตอนที่ 3 พระกาละทรรคิน รู้ว่าจะมีเหตุร้าย แก่นางมีทนายจึงขอพรจากเทพให้คุ้มครองนาง ซึ่งจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

ข้าขอให้สุระเทวะฤทธิอะนุกูล	พึงข้าพเจ้าทูล	เถอะไท้
หากข้าเสียมะทะนาธิดาอะระวิไลย	ข้าบาทจะได้ใคร	ละแทน
อ้าเทวินทะมะหินทาธิปะติแมน	ทรงวิหระแก้ล้วนแก้วน	อะมร
โปรดอย่าให้มะทะนาสุดาอะรุณีอร	ต้องไปอะนาทร	ฤเชัญ

(หน้า 56)

การสลับเสียงหนัก-เบา ในวรรคแรกของทุกบท ทำให้ มีจังหวะและลีลาเร่งเร้าใจ เหมาะกับอารมณ์ของพระกาละทรรคินที่เดือดร้อน ใจว่านางมีทนายจะมีภัย จึงขอร้องต่อเทพเจ้าด้วยน้ำเสียงที่บ่งบอกถึงความ หวั่นเกรง ขอให้เทพเจ้าเมตตาตนเพราะหากต้องเสียนางไป "ข้าบาทจะได้

"ใคร ละแทน" แสดงความเปล่าเปลี่ยวมองไม่เห็นใคร แล้วต่อด้วย บทที่ 3 ถึง 4 แสดงการขอลความกรุณาจากพระอินทร์ให้คุ้มครองนางว่า "โปรดอย่าให้ มะทะนาสุดาตะรุณิกร ต้องไปอะนาทร ฤทธิ" ถึงแม้นางจะจากไปก็ขอให้ไปได้ อย่าต้องพญความทุกข์ชาก การเรียกนางมักนาว่า "ครุณิ" บ่งบอกถึงความอ่อนเยาว์ที่ติดกันกับความ "อะนาทร" อันเป็นสภาพทุกข์ชากไร้ความลาทร ซึ่งพระองค์รู้สึกว่าจะไม่ควรแก่นาง

1.3.20 สัทธะรา

สัทธะรา เป็นฉันท์ที่มีความหมายว่า ฉันท์ที่ทั้งดงามประดุจสตรีเพศผู้ประดับด้วยมาลัย เป็นฉันท์ที่มีลีลาสง่างามและเครื่องขริม (มะเนาะยูเต็น, 2527 : 73) มีเสียงหนักเบา ดังนี้

สัทธะราเป็นฉันท์ที่ "ไม่แต่งดำเนินเรื่องชัดเจนคือ... มักแต่งเฉพาะเรื่อง เช่น คำนมัสการ เรื่องอภิษฐานหรือเชื้อเชิญเทวดาอย่างมาลี และเรื่องขอพระเกียรติ" (พระชาอุปกิตศิลปสาร, 2514 : 460) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้สัทธะรา ในองก์ที่ 2 ตอนที่ 1 เป็นคำพูดของพระกาละทรรคินกล่าวเชิญต้นกุหลาบไปปลูกใกล้อาศรม และในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1 เป็นคำพูดของท้าวชัยเสนขณะเสด็จไปโศกเสียใจเมื่อทราบความจริงว่านางมักนาเป็นผู้บริสุทธิ์ การใช้สัทธะรา ซึ่งเป็นฉันท์ที่มีเสียงลุ่มติดต่อกันถึง 6 พยางค์ จึงแต่งชาก เป็นฉันท์พิเศษ กว้านนำมาใช้กับเหตุการณ์ตอนสำคัญจึงมีความเหมาะสมโดยเฉพาะเมื่อท้าวชัยเสนพบความจริงที่ตรงกันข้ามกับที่ตนหลงเข้าใจอยู่ จึงเจ็บแค้น อับอายที่แพ้รู้อย่างโง่เขลาดังกล่าวไว้ว่า

"ไอ้แพ้วรื้อนารีจัญไร กุชะประทะณหะทัย" (หน้า 143) จนทำให้ "สุวิยะชิวะ-
ประลัย" อันเป็นความสูญเสียอย่างใหญ่หลวง จึงสรรค่าที่ออกเสียงต่างจาก
ที่ปรากฏในภาษาไทยตามปกติ

ต่อไปนี้จะวิเคราะห์ถ้อยคำของพระกาละทรศินเชิญ

กุหลาบในองก์ที่ 2 ตอนที่ 1

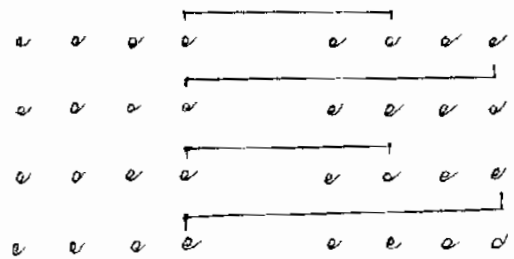
อ้ามาลีเลิดฤดีเพลิน	สุวิมะละและเจริญ
ข้าจะขอเชอญ	พะกาไป
ลู่ส่วนงามข้างกุฎีให้	ระมะณิยะจะบำรุงไว้
เพื่อบมีภย	พิบัติปวง
ข้ารับคำว่าจะแหนหวง	ประดุกะวรธิดาดวง
ใจจะเฝ่ห้วง	สุดาภา
อ้าเชอญไปกับบิดานา	กรุณิยะชะครา
ชดชลดพา	จรัลไป (หน้า 47)

วรรคแรกมีเสียงหนัก 6 พยางค์ และมีเสียงเบาแทรก
อยู่ 1 พยางค์ ในพยางค์ที่ 5 เสียงของวรรคนี้จึงมีล้าที่เนิบช้า เข็อกเข็น
ทำให้คำเชิญฟังดูอ่อนโยน ดังเช่น ในบทที่ 1 "อ้ามาลีเลิดฤดีเพลิน" น้ำเสียง
แสดงความชื่นชมในความงามของพรรณไม้ที่งามเป็น "เลิด" วรรคที่ 2 มี
เสียงเบาติดต่อกันถึง 6 พยางค์ มีจังหวะที่เร็วเหมาะจะใช้กับความที่มาชชยาย
ว่าความ "เลิด" ของกุหลาบ คือความบริสุทธิ์สะอาดยิ่งดั่งแยกเสียงสุวิมลเป็น
"สุวิมะละ" อันบ่งบอกถึงความสมบูรณ์ ความงดงามที่เปล่งปลั่ง ดูบริสุทธิ์สดชื่น
วรรคที่ 3 และ 4 เสียงหนัก 5 พยางค์ และใช้พยัญชนะต้นเสียงระเบิดทุกคำ
ให้ความรู้สึกถึงความตั้งใจที่แน่วแน่เพราะประสงค์จะเชิญไป บทที่ 2 บอก
สถานที่ที่จะให้นางไปอยู่ คือ สวนข้างกุฎี ให้คำมั่นว่า (จะ) "ให้ระมะณิยะ"
ใช้ฉันทลักษณ์ ทำให้แปลกกว่าเมื่อออกเสียงตามปกติว่าระมณิยะและจะบำรุง
และทะนุถนอมไว้ให้ดังงามมิให้ "ภย พิบัติปวง" มากล้ำกราย บทที่ 3
พระกาละทรศินให้คำมั่นสัญญาด้วยเสียงที่หนักแน่นว่า "ข้ารับคำว่าจะแหนหวง

ประคุดจะวรชิตาดวง ใจจะไฝ่หวัง สุดาภา" คำว่า "แหนหวง" และ "ไฝ่หวัง" บ่งบอกถึงความพิทักษ์คูแด้ด้วยความรักที่นางจะได้รับในฐานะภิดา คำว่าสุดาภา แยกได้เป็น สุดา (ลูกสาว) และ ภา (แสงสว่าง) จึงเป็นคำเรียกออย่างขึ้นชม ในคุณค่า บทที่ 4 พระกาละทรรคินจึงกล่าวเชิญนางด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวานว่า "อ้าเชอญไปกับบิดานา ตรีณือภยะครา ชุดชลอพา จรัลไป" คำว่า "ตรีณือ" เสี่ยงลหุล้วนฟังอ่อนโยน โดยเฉพาเมื่อกล่าวขอภักษาว่า "อภย" ที่จะต้องชุด ไปก็มีส่วนชยาษาว่า "ชลอ พาจรัลไป" บอกความนุ่มนวลระแวดระวังไม่หักทาก

1.3.21 วิชชุมมาลา

วิชชุมมาลาฉันท์ หมายถึงฉันท์ที่มีลีลาตุจรัศมีของสาขฟ้า บทหนึ่งมี 32 คำ แบ่งเป็น 8 วรรค วรรคละ 4 คำ ล้วนแต่เป็นคำเสี่ยงหนัก มีสัมผัสดังนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ฉันท์นี้ ในองก์ที่ 1 เป็นบทรำยมนตรีของมาชาวินเพื่อสะกดนางมัทนาให้มาพบสุเทษณ์ และเป็นบทรำยมนตรีของมาชาวิน เพื่อคลายมนตรีสะกดให้นางมัทนาารู้สึกตัว การใช้คำที่มีเสี่ยงหนักตลอดทำให้เสี่ยงเนิบนาบจึงเหมาะกับการสะกดให้ เคลิ้มคล้อยและการออกคำสั่ง ตั้งคำประพันธ์เมื่อมาชาวินสะกดให้นางมัทนา มาพบสุเทษณ์ ดังนี้

อ้าสองเทเวศร์	โปรดเกศท้าวบาท	ทรงฟังซึ่งวาท	ที่กราบทูลเชอญ
โปรดช่วยดลใจ	ทราวมวิชัยให้เพลิน	จนลิมชวนเขิน	แล้วรีบเร็วมา
ด้วยเดชเทพไท	ทราวมวิชัยรูปงาม	จงได้ทราบความ	ข้าขอนั้นมา
แม้มืดซัดซัน	ฝันมนตรีคาถา	ทลให้นิทรา	เข้าสิงถึงใจ
มาเกิดนางมา	อย่าช้าเชื่องช้อย	ดูช้านี้คอย	ต้อนรับทราวมวิชัย
อ้านางโศภา	อย่าช้ามาไว	ดูช้าสั่งให้	โหมตดูรีบจร
โหมยงอย่าซัด	รีบรัดมาเกิด	ซันซัดคงเกิด	ในทรงเร่าร้อน
มาเร็วบัดนี้	รีบลิลาจร	มาเร็วบังอร	ข้าเรียกนางมา

(หน้า 21)

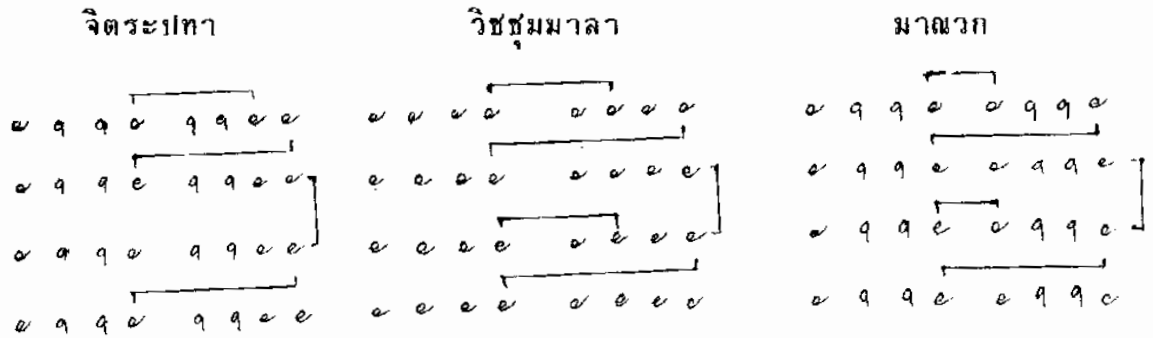
มนตรีสะกดเริ่มจากขอให้เทพเจ้าคือพระคเณศร์และพระนารายณ์ช่วยดลใจให้นางมีขนาดกอยู่ในภวังค์จนลิม "ช่วยเขิน" ให้รับมาโดยสั่งถึง 8 ครั้ง คือ "รีบเร็วมา" "อย่าช้าเชื่องช้อย" "อย่าช้ามาไว" "โหมตดูรีบจร" "รีบรัดมาเกิด" และ "มาเร็วบัดนี้ รีบลีลาจร มาเร็วบังอร" และหากนางซัดซันก็ "ขอให้นิทรา เข้าสิง¹ถึงใจ" คือสะกดดวงจิตให้หลับ² และให้ "ทรงเร่าร้อน" คือให้ร้อนใจกระวนกระวาย จนต้องรับมา

¹ สิง คือ สิง แผลงเพื่อส่งสัมผัสกับ ถึง

² เป็นอาคมลึกลับเรียกว่า "โยคะนิทรา" แปลว่าความหลับโดยถูกสะกด (กุหลาบ ไม้เรียง, 2488 : 68)

1.3.22 จิตรระปทา

จิตรระปทา เป็นฉันทที่คล้ายกับวิชชุมมาลา และมาณวกฉันท จะต่างกันที่เสียงหนัก-เบา และสัมผัส ดังนี้

จิตรระปทา เป็นฉันทที่มีจังหวะเร็วกระชั้นกว่าวิชชุมมาลา และวรรคหลังของจิตรระปทา มีเสียงเบา เบา หนัก หนัก เป็นจังหวะที่หนักแน่นกว่า มาณวก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้จิตรระปทา ในองค์ที่ 1 เป็นบทพูดของสุเทษณ์เมื่อกล่าวคำสาปนางมัทนา และในองค์ที่ 3 เป็นคำปฏิญาณของท้าวชัยเสนและนางมัทนาในพิธิฮาวาหมงคล ในที่นี้จะวิเคราะห์บทประพันธ์ในองค์ที่ 1 เมื่อนางมัทนาบอกว่ายินดีไปเกิดเป็นไม้กฤษณา สุเทษณ์เริ่มคำสาปเป็นฉันทว่า "ตัวช่อานาจอิทธิฤทธิ์อันประมวณมี ๗ ตัวผู้แรงหาญ" ไปจนถึง "เมื่อนั้นผิว่าอรไทย กล่าววอนเราไซ้เร เราจึงจะงดโทษทัณฑ์" แล้วต่อด้วยจิตรระปทา ว่า

นางมัทนา   จุตಿಯ่านาน   จงมะละฐาน   สุระแมนสวรรค์
 ไปเถอะกำเนิด   ๗ หิมาวัน   ตั้งดุนลิน   วจิสาปไว้

(หน้า 36)

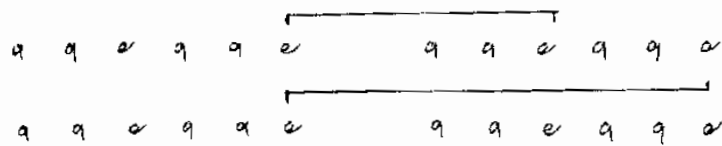
จิตรระปทา มีจังหวะลีลา สั้น ฉับไว เสียงหนัก-เบา-เบา-หนัก ในวรรคแรกของแต่ละบาท ให้จังหวะที่กระชั้น รวดเร็ว และ

หนักแน่น ด้วยวรรคหลังของแต่ละบาท เหมาะกับคำสาปของสุเทพณ์ที่ใช้ประโยค คำสั่ง ดังใช้คำว่า "อย่า" และ "จง" มีน้ำเสียงที่นุ่มนวลไม่กระด้าง ดังคำว่า "ไปเถอะ" แต่แฝงความหนักแน่นด้วยคำตายในตำแหน่งครุ

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าการใช้พยัญชนะต้นเสียงก้องเกินกว่าครึ่งของจำนวนพยางค์ให้ความรู้สึกถึงความขลังของคำประกาศิตมีความรุนแรง

1.3.23 โตฎก

โตฎกฉันท์ หมายความว่า ฉันท์ที่มีลีลาประดุจโคบาล แทงโคด้วยประทัด เสียงหนักเบาของโตฎก ไพเราะสม่ำเสมอ ด้วยเสียง เบา เบา หนัก เป็นจังหวะ (มะเนาะ ยูเด็น, 2527 : 63-64) ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โตฎก ในองค์ที่ 3 ในบทพูดโต้ตอบของท้าวชัยเสนกับนางมัทนา เมื่อต่างสัญญากันว่า จะรักกันตลอดไป การใช้โตฎกในเนื้อหาเช่นนี้มีความเหมาะสม เพราะโตฎก มีเสียงเบามากกว่าเสียงหนักทำให้ลีลารวดเร็วและเร้าใจเหมาะกับอารมณ์ และความรู้สึกของตัวละครที่กำลังอยู่ในรติภาวะ เมื่อแรกรักและเป็นสิ่งที่ สมหวัง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ชัยเสน	มะทะนาคูรัก	วรยอดยุพะดี
	และจะรักบมมี	ฤดีหน้ายฤระอา
	ผิวะอายุจะยิน	ศะตะพรหะฤกว่า
	ก็จะรักมะทะนา	บมีย่อนฤดีหรรษ์
	นยะนาก็จะทม	วฤต่างมะนิพรรณ

	และจะสูดสูวะคั่นท์	ระสะต่างสูพะกา
	ผิจะตั้นก็จะดู	ฮุวะดีลีวีมา
	ผิวะหลับฤก็ข้า	จะสูบิณฤติเพลิน
	ทิวะราตรีจะนอน	ฤจะนั่งฤจะเตีร
	บมิมี่ละจะเห็น	ฤจะห่างมะทะนา
	บมิเห็นวรพักตร์	ก็จะหนังกูระว่า
	ขณะเค็ชงพะนิตา	ก็จะรื้นฤติศานต์
	ผิวะเจ้าก็สมัค	และจะรักดุนนาน
	จระสู่อุทะถาร	เถอะนะเราก็จะรัก
	อุทะกล่าวสูปะทาน	เฉพะะเทพสูร์ศักดิ์
	และฉนั้นละก็จัก	ดูจะหมั้นจะวิวาห์
มีทนา	ผิพระโปรดละก็ข้า	บมิชิตวะจะนา
	และจะตามพระลิลลา	จระท้าวปะฐะพี

(หน้า 76-77)

ถ้อยคำของท้าวชัยเสนได้หลังไหลออกมาอย่างรวดเร็ว ด้วยจังหวะลีลาของโศกฏ ให้ความรู้สึกถึงความรักและความปิติอย่างท่วมทับ ถ้อยคำรักจึงพรั่งพรูติดต่อกันถึง 8 บท ส่วนนางมีทนาจกล่าวตอบเพียงบทเดียว ด้วยนางเป็นสตรีเพศ จึงมีเหมาะจะพรั่งพรูพรรณารักต่อชาย แต่ถ้อยคำของนางแม้จะสั้นก็มีความหนักแน่นและลึกซึ้ง ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

บทที่ 1 ถึง 6 เป็นคำมั่นสัญญาที่ท้าวชัยเสนให้ไว้ต่อ นางอย่างไร้เพราะเพราะพริ้งว่าจะรักมีนแต่นางตลอดไป แม้อายุยืนถึงร้อยปี หรือกว่านั้นก็ยังคงรักนาง นัยน์เนตรของพระองค์จะชมแต่นางต่างอัญมณี นาลิก ก็จะมี "สูดสูวะคั่นท์" ของนางต่างมาลี คำว่า "สูด" มีความหมายของการรับ กลืนเข้าไปพร้อมกบิลมหายใจอย่างตั้งใจและเต็มที บ่งบอกถึงความรักความ

หลงใหลในตัวนาง ในยามต้นก็จะชมนาง ยามหลับก็จะฝันถึงนาง จะอยู่ใกล้ชิดนางในทุกเวลาและทุกอิริยาบถ ใช้ประโยคที่มีโครงสร้างซ้ำกันลึบรับกัน เทียบเป็นคู่ คือ "ผิวะต้น- ผิวะหลับ" และใช้นาटकกาลบอกความรู้สึกที่เชื่อแน่ว่าจะเกิดขึ้นใน 2 เงื่อนไข ระหว่างเมื่อไม่เห็นนางและเมื่ออยู่เคียงนาง โดยใช้โครงสร้างประโยคซ้ำว่า "บมิเห็นวรพักตร์ ก็ะหนักอุระว่า ขณะเคียงพระนิดา ก็ะรื่นฤติศานต์"

บทที่ 7 และ 8 ท้าวชัยเสน เชิญชวนนางไปสู่ลาธาร เพื่อจะกล่าวถ้อยคำว่าจะรักกันตลอดไปเพื่อให้เทพเจ้าเป็นพยานสมกับความยิ่งใหญ่ของความรัก บทที่ 9 นางมีทนายกล่าวถ้อยคำที่หนักแน่น ใช้พยัญชนะต้นเสียงระเบิดถึงร้อยละ 75 ให้ความรู้สึกว่านางกล่าวอย่างมั่นใจและเต็มใจที่จะขอติดตามท้าวชัยเสนไปทุกหนทุกแห่ง อย่างผู้จงรักภักดี ไม่ว่า "พระลิลลจระท้วประฐะพี" นางก็ "จะตาม" ไปทุกแห่ง

กล่าวได้ว่าบทพระราชนิพนธ์สร้างศฤงคารรสด้วยถ้อยคำและการร้อยกรองที่เหมาะสม ให้ผู้เสพพลอยชื่นชมกับความรักอันสุดดีของผู้แสร้งรักด้วยใจบริสุทธิ์ซึ่งตระหนักในคุณค่าของกันและกัน

1.3.24 เมฆวิปยุชชิตา

เมฆวิปยุชชิตา เป็นฉันท์ที่บทหนึ่งมี 3 วรรค แบ่งเป็น 12 5 และ 3 คำตามลำดับ มีเสียงหนัก-เบา ดังนี้

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ฉันท์นี้ในองก์ที่ 2 ตอนที่ 3 พระกาละทรงคืนกล่าวคำถวายพระพรแต่ท้าวชัยเสน เป็นการต้อนรับเมื่อท้าวชัยเสนเสด็จมายังอาศรม

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ในวรรคแรกมีเสียงเบา ตามด้วยเสียงหนักติดต่อกัน 5 คำ แล้วเป็นเสียงเบาติดต่อกัน 5 คำ และจบลงด้วยเสียงหนัก 1 คำ ให้ความรู้สึกถึงความเนิบนาบและเร่งเร้าจบด้วยเสียงหนักฟังคล้ายเสียงสวด ดูลึกลับน่าเชื่อถือ จึงเหมาะที่จะใช้กับตัวละครผู้เป็นมุนี ใช้กล่าวต้อนรับภักษัตริย์ผู้มาเยือนอาศรม เสียงลหุ 5 คำในวรรคแรก เหมาะกับคำบาลีสันสกฤต จึงแปลจากบทพูดของเหตุการณ์อื่นทั่วไป ตั้งคำประพันธ์ต่อไป

ชโยข้าชอกล่าวคำประจุมะณะการ

แต่พระผู้ผ่าน มโหศวรราช

ชโยขอให้องค์ท้าวนะระปติพระชั้น-

มายุร็อยพร- ษะกาลยง

ชโยขอให้มิชัยชานะอรินง

สมประสงค์องค์ อธีราช

ชโยขอให้องค์กัตติยะนิกะระนาถ

สิทธิสมมาต ฌ กิจการ

ชโยขอจงทรงเกษมสุษะฤติสราญ

ทุกทิวากาล และราตรี

ชโยขอจงองค์ท้าวปิสะนะระบตี

คงพะลังมี นรินทร (หน้า 61-62)

การขึ้นต้นวรรคแรกของทุกบทจะใช้คำว่า "ชโย" จำนวน 6 ครั้ง เป็นการเน้นถึงความมีชัยความสุขสวัสดิ์ บ่งบอกถึงการยินดีต้อนรับของเจ้าบ้าน พระกालะทรรคินกล่าวถวายพระพรขอให้ท้าวชัยเสน มีพระชนมายุยืนยาวนาน ให้ทรงชนะอธีราชศัตรู ทรงสมหวังในพระราชกรณีกิจ ทรงมีแต่ความสุขเกษมสราญทุกทิวาราตรีกาล และทรงมีผละกำลังตลอดกาล

1.4 กลวิธีการดำเนินเรื่อง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กลวิธีในการดำเนินเรื่อง 4 ประการ คือ 1) บทพูด 2) การลำดับเหตุการณ์ 3) การเปิด-ปิดเรื่อง 4) ฉาก

1.4.1 บทพูด

มักนะพาธา เป็นบทละครพูดคำฉันท์ ทรงใช้ฉันทลักษณ์และภาพลักษณ์ชนิดตลอดจนร้อยแก้วเป็นบทพูด เพื่อให้เหมาะสมแก่ตัวละครและเนื้อเรื่อง (ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ 3) ผู้เสพจะเข้าใจความรู้สึกนึกคิดและเหตุแห่งพฤติกรรมของตัวละครจากบทพูดเป็นหลัก นอกจากนี้อาจสังเกตได้จากอากัปกิริยาของผู้แสดง ฉาก ที่ทรงบรรยายไว้ภายในเครื่องหมายวงเล็บสำหรับผู้จัดการแสดงและผู้อ่าน ส่วนผู้ชมก็จะได้เห็นการแสดงโดยตรงโดยไม่มีบทบรรยาย บทพูดในเรื่อง มักนะพาธา แบ่งออกเป็นหลายลักษณะ เช่น พูดโต้ตอบ คร่ำครวญรำพัน บทสวดอ้อนวอนขอพรจากเทพเจ้า บทกล่าวมนตร์สะกด คำสาป และบทสวด

1.4.1.1 บทพูดโต้ตอบ

การพูดโต้ตอบกันของตัวละคร ช่วยให้เรื่องดำเนินไป ตัวละครจะบรรยายและพรรณนาความรู้สึกนึกคิด ประสบการณ์ของตน เพื่อสื่อความแก่ตัวละครที่ตนพูดด้วย การพูดโต้ตอบกันส่วนใหญ่เป็นร้อยกรอง ร้อยแก้วมีเฉพาะองก์ที่ 2 ตอนที่ 1 เป็นบทพูดของ นาค ศุน และโสมะทัต องก์ที่ 3 เป็นบทพูดของ นาค ศุน ศุภางค์และโสมะทัต องก์ที่ 4 ตอนที่ 1 เป็นบทพูดของชาวสวน อร่าลี ศุภางค์ และปริยัมวะทา ดังได้วิเคราะห์การใช้คำประพันธ์ไว้ในบทที่ 3 จากบทพูดโต้ตอบ ผู้เสพจะเข้าใจภาวะในใจ เหตุผลของพฤติกรรม ลักษณะนิสัย และภูมิหลังของตัวละครตัวอื่น

1.4.1.2 บทคร่ำครวญรำพึง

บทคร่ำครวญและรำพึงที่สำคัญ เช่น ใน
 องค์กรที่ 3 เป็นบทรำพึงของท้าวชัยเสนและของนางมีทนา ต่างรำพึงถึงความรัก
 ที่เกิดขึ้นแก่ตน (ดังกล่าวไว้ในข้อ 1.3.2 และ 1.3.5) ในองค์กรที่ 5 ตอน
 ที่ 1 ท้าวชัยเสนคร่ำครวญถึงนางมีทนาและศุภางค์ (ดังกล่าวไว้ในข้อ 1.3.9)
 บทคร่ำครวญและรำพึงช่วยให้ผู้เสพเข้าใจความรู้สึกของตัวละครและมีปฏิกิริยา
 ทางอารมณ์ต่อความรู้สึกนั้น เช่นอาจรู้สึกตื่นเต้นแทนนางมีทนาที่รำพึงโดยไม่รู้ว่
 ท้าวชัยเสนแฝงลวงค้อยู่

1.4.1.3 บทอ้อนวอนขอพรจากเทพเจ้า

บทอ้อนวอนขอพรจากเทพเจ้าตอนที่สำคัญ
 เช่น ในองค์กรที่ 2 ตอนที่ 3 พระกาละทรศินขอพรจากเทพเจ้าให้นางมีทนา
 ไม่ต้องพบความทุกข์เข็ญ (ดังกล่าวไว้ในข้อ 1.3.19) และในองค์กรที่ 5
 นางมีทณาล้อวอนสุเทพณ์ให้ช่วยให้นางได้สมรัก บทอ้อนวอนและขอพรจาก
 เทพเจ้า แสดงให้ผู้เสพรับรู้ถึงความปรารถนาจะบรรเทาความทุกข์และปัญหา
 ของตัวละครในขณะที่ไม่เห็นทางที่จะจัดการกับปัญหาด้วยตัวเอง

1.4.1.4 บทสวดมนตร์ บทสาป และบทสวด

ในองค์กรที่ 1 มายาวินใช้มนตร์สะกด และ
 คลายมนตร์สะกดนางมีทนา (ดังกล่าวไว้ในข้อ 1.3.21) ในองค์กรที่ 1 และ 5
 สุเทพณ์สาปนางมีทนาให้เป็นกู่หลาบ ในองค์กรที่ 3 มีบทสวดในพิธีอวามงคล
 ของนางมีทนาและท้าวชัยเสน บทมนตร์สะกดและบทสาปทำให้เกิด อักฤตรส
 (คือรสอัศจรรย์ใจ) ที่ช่วยเสริมความชื่นชมต่อตัวละคร คือ ผู้เสพรับรู้ถึง
 ความรักอันมั่นคงของนางมีทนา และชื่นชมในความมีสัจจะและความมั่นคง
 หนักแน่นของนางมีทนาผู้ไม่หวั่นไหว ในเวลาเดียวกันก็ทำให้เห็นด้านลบของ
 จอมเทพอย่างสุเทพณ์ที่ใช้อำนาจเป็นธรรม ส่วนบทสวดทำให้พิธีอวามงคล
 ดูลงก่อนที่เหตุการณ์จะผันแปรไปสู่ความยุ่งยากภายหลัง

1.4.2 การลำดับเหตุการณ์

มัทนะพาธา เรื่องลำดับเหตุการณ์ตามปฏิทิน มีการเล่าเรื่องย้อนหลังบ้าง เพื่ออธิบายความเป็นมาของตัวละคร เพื่ออธิบายความเป็นมาของปัญหาที่เชื่อมโยงกับปัจจุบัน ได้แก่ ในองก์ที่ 1 มาชาวินทูลสุเทษณ์ถึงความสัมพันธ์ของพระองค์กับนางมัทนาเมื่ออดีตชาติ ที่มีผลมาถึงภพปัจจุบัน นอกจากนี้ยังได้เล่าทวนอดีต เมื่อต้องการเน้นเนื้อหาช่วงสำคัญเพื่อเข้าอารมณ์สะเทือนใจในขณะเรื่องดำเนินสู่จุดเข้มข้นและเสริมความขัดแย้ง ได้แก่ ในองก์ที่ 4 ตอนที่ 3 ศุภางค์ทูลถึงความจงรักภักดีที่ตนมีต่อท้าวชัยเสน โดยอ้างการรับใช้สนองบาทแต่เล็กจนใหญ่ จนมีผลทั่วทั้งกาย และเน้นว่า "ทุกผล-ก็สักที จะแสดงกะตัญญู บาดเจ็บก็โดยกุ ทรจะใช้ประจุนศึก" (หน้า 135) และกล่าวโยงว่าครั้งนี้อาจทำตามรับสั่งให้ไปหานางมัทนาได้ เป็นผลให้ถูกกริ้วถึงขั้นสั่งประหาร หรืออาจคลายขมเช่นใน องก์ที่ 5 ตอนที่ 2 พราหมณ์วิศวรสารภาพผิดต่อท้าวชัยเสนและเน้นทิวรณะก็กล่าวสารภาพว่าตนมิได้ประหารชีวิตศุภางค์และนางมัทนา และในองก์ที่ 5 ตอนที่ 2 ปริชัมวะทาทูลเหตุการณ์ ที่เกิดแก่นางมัทนาต่อท้าวชัยเสน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ตัวละครพูดเล่าเรื่องย้อนหลัง 2 ลักษณะ คือ 1) ตัวละครเล่าเรื่องราวของตัวละครอื่น 2) ตัวละครเล่าเรื่องราวในอดีตของตนเอง โดยอาจพาดพิงถึงตัวละครอื่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.4.2.1 ตัวละครเล่าเรื่องราวของตัวละครอื่น

กลวิธีที่ให้ตัวละครเล่าเรื่องของตัวละครอื่นที่ตนประสบมาแก่ตัวละครด้วยกัน ทำให้บทละครกระชับ เพราะไม่ต้องแสดงเหตุการณ์ในอดีตตั้งแต่ต้นเรื่อง และทำให้ผู้เสพเข้าใจพฤติกรรมของตัวละครในปัจจุบันได้ดี ดังเช่นในองก์ที่ 1 สุเทษณ์รู้เหตุผลที่นางมัทนาไม่รักพระองค์จากการเล่าของมาชาวินแต่ก็ยังฝันใช้อ่านาจ

1.4.2.2 ตัวละครเล่าเรื่องในอดีตของตนเอง

กลวิธีการเล่าเรื่องย้อนหลังเช่นนี้ ทำให้

ผู้เสพรับรู้อารมณ์ความรู้สึกนึกคิด ลักษณะนิสัยและความขัดแย้งของตัวละคร ดังปรากฏในองก์ที่ 4 ตอนที่ 1 ท้าวชัยเสนโกรธนางจันทิ์จึงกล่าวถึงการอภิเษกของพระองค์กับนางจันทิ์ว่าเกิดจากการเมืองมิใช่ความรัก และในองก์ที่ 4 ตอนที่ 3 ศุภางค์ทูลถึงความจงรักภักดีที่มีต่อท้าวชัยเสน ดังจะตัดคำพูดในองก์ที่ 4 ตอนที่ 1 ท้าวชัยเสนกล่าวแก่นางจันทิ์ว่า

มคธราชา กับพระบิดา ลีท้านชอบกัน จึงได้ตกลง
สององค์กล่าวหมั้น ตัวเธอกับฉัน ไว้แต่ยังเยาว์

ใช้ฉันทะกาย ไปรักโหมฉาย เองเมื่อไรเล่า สองบิดาท่าน
จัดการให้เรา ฝ่ายฉันนี้เล่า กอบกะตัญญู (หน้า 118)

นอกจากนี้ในองก์ที่ 4 ตอนที่ 3 ศุภางค์ทูลอ้างบาดแผลเป็นพยานความจงรักภักดี เมื่อจะขอชดรับสิ่งที่ให้ท่านางมัทนา ซึ่งจะตัดตอนมาดังนี้

ข้าเคยสนองบาท	ชูลีองค์พระทรงภัย
แต่เล็กประจวบใหญ่	บมิเคยจะขัดคำ
.....	.....
อ้างคาพะยพของ	ตนุเป็นพยานว่า
เคยทนและเคยฝ่า	พหุอันตะร้ายแท้
.....	.....
ทุกแผลก็สักขี	จะแสดงกะตัญญู
บาดเจ็บก็โดยภู-	พระใช้ประจวนคึก
ไงานงานพระผ่านเฝ้า	บมิเคยจะหยุดนึก
ใช้ไหนก็ใจฮึก	บมิเคยจะกลัวใคร

แต่ว่า ณ ครานี้	นรนาถทรงใช้
ให้ข้าพระบาทไป	และประหารพระชายา
ผู้ปราศจากมล-	ทินะโทหณินมา
ขอรับพระอาญา	เพราะมีอาจะรับใช้

(หน้า 134-135)

การที่ท้าวชัยเสนไม่ตระหนักถึงความจงรักภักดีของศุภางค์ แม้จะอ้างถึงสิ่งที่พระองค์ทราบดี แสดงว่าท้าวชัยเสนมีความ
วู่วาม ขาดความไว้เนื้อเชื่อใจข้าทหาร และห่วงไหวต่อการถูกทรยศ

นอกจากนี้ ตัวละครอาจเล่าพฤติกรรมของตน
พาดพิงถึงตัวละครอื่นให้ตัวละครอีกตัวหนึ่งฟัง ดังเช่นในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1
พรหมณ์วิทูรสารภาพผิดต่อท้าวชัยเสน และทูลว่าใครเป็นผู้บงการให้ใส่ร้าย
นางมีทนา เนื้อความนี้ผู้เสพรู้จากองก์ที่ 4 ตอนที่ 3 แต่ท้าวชัยเสนยังไม่รู้
นั้นทิวรรชนะเห็นท้าวชัยเสนเศร้าโศกถึงนางมีทนาและศุภางค์ จึงสารภาพว่า
ตนมิได้ประหารชีวิตบุคคลทั้งสอง แล้วทูลถึงวีรกรรมของศุภางค์ ดังจะตัดตอน
คำพูดของนันทิวรรชนะเมื่อทูลท้าวชัยเสนถึงความกล้าหาญของศุภางค์เมื่อ
ออกรบจนตายว่า

ครั้นถึงเวลายุทธ์	คนุเห็นศุภางค์ไซ้
ยกหน้าหน้าพลไป	และประยุทธ์หน้าทัพ
เห็นพวกข้าศึกห้อม	ณ ศุภางค์คะเหลือนับ
ทั้งฟันทั้งแทงยับ	และศุภางค์ล้มตาย
สมใจที่ไฉ่มอบ	ชีวะเป็นพะลึงาย
ได้บาทแห่งภาสาย	เพราะวะมันกะตัญญู

(หน้า 148-149)

คำประพันธ์นี้ทำให้ผู้เสพเกิดความซาบซึ้ง
ในวีรกรรมของศุภางค์ ผู้จงรักและภักดีต่อท้าวชัยเสนอย่างมั่นคง โดยไม่ต้อง
มีฉากนี้ในบทละคร

1.4.3 การเปิด-ปิดเรื่อง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดเรื่อง
ด้วยฉากสุเทษณ์ประทับบนวิมาน มีเหล่าคนธรรพ์ร้องว่าและถวายพระพร ซึ่งโยง
ไปยังความขัดแย้งสำคัญของสุเทษณ์กับนางมัทนา คือ เมื่อร้องมาถึงความว่า
"เหล่าข้าพึ่งพระเดช ปกป้องเกศข้าทั้งปวง จึงพร้อม ณ แดดวง ภัคฺติ-
หมายถวายพร สิ่งใดพระประสงค์ จงสิทธินิรันดร ไตองค์จอมอมร ไม่
โปรดปรานเร่งผ่านไป" สุเทษณ์จึงกล่าวขึ้นทันทีว่า "เหวขจิตระเสน มึงบัง
อาจเล่น ล้อกุไฉน" ทั้งนี้เพราะขณะนั้นพระองค์กำลัง "เศร้าจิต เพราะ-
ไม่ได้สม จิตที่ใฝ่หม ออกกรมเนื่องนิตย์" (หน้า 5) การเปิดเรื่องเช่นนี้
เร้าความสนใจได้ดี ผู้เสพเกิดความใคร่รู้ว่าสุเทษณ์เป็นพระเอกหรือเปล่า
ทำไมจึงไม่สมรักทั้งๆ ที่เป็นจอมเทพ คำถามเหล่านี้ทำให้ผู้เสพลติดตามเรื่อง
ต่อไป

มัทนะพาธา เป็นเรื่องที่จบเรื่องลงด้วยความไม่สมหวัง
ท้าวชัยเสนมาช้าเกินไป นางมัทนาจึงต้องอ่อนวอนต่อสุเทษณ์และถูกสาปเป็น
ไม้กฤษชกลอดกาล จะอย่างไรก็ตามการที่ท้าวชัยเสนอ่อนวอนแล้วไม้กฤษชยอม
กลับให้สตินาปุระกับพระองค์ แล้วพระกาละทรศินกล่าวขอพรจากพระอินทร์
ขอมเป็นการชดเชยภาวะโศก เพราะแสดงถึงการให้อภัยจากนางมัทนาและ
การสดุดีเกียรติคุณของนางที่ยึดมั่นในความรักแท้ ศฤงคารรสที่เกิดขึ้นจึง
เกี่ยวเนื่องกับความชื่นชมนางมัทนา แม้เป็นความรักที่ไม่สมหวังแต่ดำรงมั่นคง
จึงเป็นการจบเรื่องที่น่าประทับใจ

1.4.5 ฉาก

มีทนะพาชา มีฉากสำคัญ 3 ฉาก คือ ฉากบนสวรรค์ ฉากในป่า และฉากในเมือง ฉากบนสวรรค์มีเพียงฉากเดียว คือ ลานหน้ามุ้ง-
 ใต้แห่งวิมานของสุเทษณ์ใช้ในองก์ที่ 1 ฉากในป่ามี 5 ฉาก คือ 1) ลานหน้า
 กลางป่าหิมะวัน ใช้ในองก์ที่ 2 และ 5 ตอนที่ 2 2) ทางเดินในดง ใช้ใน
 องก์ที่ 2 ตอนที่ 2 3) ลานหน้าอาศรมพระกาละทรดิน ใช้ในองก์ที่ 2 ตอน
 ที่ 3 และองก์ที่ 3 4) ริมรั้วค่ายหลวงตำบลดุรุเกษตร ใช้ในองก์ที่ 4 ตอน
 ที่ 2 5) พลับพลาในค่ายหลวงตำบลดุรุเกษตร ใช้ในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1
 ฉากในเมืองมีเพียงฉากเดียว คือสวนหลวงข้างพระราชวังหัตถินาปุระ ใช้ใน
 องก์ที่ 4 ตอนที่ 1 และ 3

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรยาย
 ฉากไว้ในวงเล็บ ส่วนใหญ่จะแทรกไว้ตอนต้นของแต่ละองก์และแต่ละตอน
 ผู้เสพซึ่งเป็นผู้อ่านบทละครสามารถจินตนาการได้ว่าเหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้น
 ณ สถานที่ใดมีบรรยากาศอย่างไร ฉากจึงมีความสำคัญต่อการรับรส ดังฉากใน
 องก์ที่ 3 ซึ่งถือเป็นฉากรักที่สำคัญ ทรงบรรยายฉากไว้ว่า "[คือฉากเดียวกับที่
 กับตอนที่ 3 แห่งองก์ที่ 2 นั้นเอง แต่หนึ่งกว้างที่ปูบนแท่นศิลาใต้ต้นไม้ที่เก็บ
 ไปเสีย ; และสมมติว่าเป็นเวลากลางคืน, มีแสงเดือนหงายแจ่มอย่างใน
 วันเพ็ญ]" (หน้า 66) ดังนั้นผู้วิจัยจะนำคำบรรยายของฉากลานหน้าอาศรม
 ของพระกัณเฑาะ มาผสมกับบรรยากาศดังกล่าวเพื่อให้เป็นฉากในองก์ที่ 3 โดย
 สมบูรณ์

[ด้านหลังเวทีเป็นหน้ามุ้งแห่งอาศรม, ซึ่งเป็นเรือน
 เครื่องไม้หลังคามุงแฝก มีบรรได 3 ชั้นขึ้นจากพื้นดินไปสู่
 ระเบียง, และจากระเบียงมีประตูเข้าไปในอาศรม, สอง
 ข้างเวทีเป็นพลับพลา. มีต้นไม้ใหญ่อยู่ต้น 1 ช้อนไปข้าง

ขวาแห่งเวที, และใต้ต้นไม้ที่มีแก่นศิลาอ่อน...] [...
 สมมติว่าเป็นเวลากลางคืน มีแสงเดือนหงายแจ่มอย่างใน
 วันเพ็ญ] (หน้า 53, 66)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงบรรยายว่า "(ท้าวชัยเสนออกทางหลืบซ้าย)" (หน้า 67) ในขณะที่ท้าว-
 ชัยเสนว่าพึงถึงความรักของพระองค์ เมื่อท้าวชัยเสนเห็นนางมัทนา ทรง
 บรรยายว่า "(ท้าวชัยเสนเล็งเข้าไปแฝงอยู่หลังกอไม้ข้างซ้าย มัทนา
 เดีรออกมาจากอาศรมและมาขึ้นพิงเสากระเบียงมองดูดวงเดือน)" (หน้า 69)
 แล้วว่าพึงถึงความรักที่เกิดแก่นางต่อพระจันทร์ เมื่อท้าวชัยเสนแน่ใจว่าผู้ที่
 รักรักที่นางว่าพึงถึงนั้น คือ พระองค์ จึงพูดตอบคำของนาง และทรงบรรยาย
 ว่าท้าวชัยเสน "(เดีรออกจากที่แฝงมาขึ้นหน้าอาศรม)" เพื่อสนทนากับนาง
 มัทนา เมื่อทั้งสองต่างเข้าใจกันและรับรู้ความในใจต่อกัน ทรงบรรยายว่า
 "(ท้าวชัยเสนไปจู่มือมัทนาจากกระเบียงและจู่มากกลางเวที)" (หน้า 76)
 ท้าวชัยเสนสัญญาว่าจะรักมั่นต่อนาง นางก็เต็มใจที่จะติดตามพระองค์ไปทุกหน
 ทุกแห่ง ทรงบรรยายว่า "(บัดนี้สมมติว่าเริ่มจะรุ่ง ฉะนั้นให้มีแสงแดดขึ้นท้องฟ้า,
 แล้วค่อยเปิดไฟขาวมากขึ้นทีละน้อยๆ ระหว่างเวลาที่สองคนพูดกันต่อไป)"
 (หน้า 77) เมื่อทั้งสองพระองค์เจรจาจบ ทรงบรรยายว่า "(ท้าวชัยเสนกับ
 นางมัทนาจู่มือกันเดีรเข้าโรงทางหลืบซ้าย)" "(บัดนี้สว่างแจ้งแล้ว เวทีว่างอยู่-
 ลึกครู่ 1 เสียงไก่ขันและนกร้องในโรง. แล้วมีพวกบริวารของพระกาละทรศิน
 ออกมากวาดลานหน้าอาศรม...)" (หน้า 79)

อาจกล่าวได้ว่า ฉากที่สวยงาม และ
 บรรยายภาพที่เป็นใจ เป็นสิ่งเสริมให้ตัวละครพูดจาประเล้าประโลมกันอันเป็น
 ผลของรติภาวะที่ให้ศฤงคารรส พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงบรรยายฉากได้อย่างประสานกับเนื้อเรื่อง บทเจรจา และอุปนิสัยของ

ตัวละคร กล่าวคือ วันไหนพระจันทร์เต็มดวงนางมีทนาจะกลายร่างเป็นมนุษย์ นางเข่าร้อนเพราะความรักแต่ไม่มีเพื่อนจะปรับทุกข์ และมีอาจจะแสดงออก เพื่อให้ท้าวชัยเสนรับรู้ได้เพราะนางเป็นสตรีจึงรำพึงต่อพระจันทร์ เมื่อท้าวชัยเสนก็ขอให้จันทร์เป็นพยาน เมื่อทั้งสองต่างเข้าใจในรักแล้ว ท้องฟ้าก็เริ่มสว่างส่องแสงสีแดงเรืองดงามเหมือนดังความรักความสดใสของตัวละคร

2. วิพากษ์

มีทนะพาธา เป็นวรรณคดีที่แสดงถึงพระปรีชาสามารถ และ พระวิริยะอุตสาหะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอันที่ทรง ปรับใช้ความรู้เชิงการตวิทยา ผสานกับจินตนาการสรรค์สร้างเป็นบทละครพูด คำฉันท์ อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ทรงใช้ฉันท์ถึง 24 ชนิด แสดงเนื้อหา อันหลากหลาย คล้ายกับจะทรงพิสูจน์ว่าฉันท์ยังคงเป็นคำประพันธ์ที่สามารถใช้ สื่อสารกับผู้เสพในยุคนี้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสามารถ นำมาใช้ในบทละครพูดซึ่งเป็นละครแบบใหม่ นอกจากนี้ มีทนะพาธา ยังเป็น วรรณคดีที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างอิทธิพลของตะวันตก ตะวันตก รวมทั้งมีลักษณะแบบไทยๆ สิ่งเหล่านี้ทำให้ มีทนะพาธา มีลักษณะเด่น

2 ประการ คือ

ประการแรก ในด้านเนื้อเรื่อง ทรงเลือกให้เรื่องเกิดขึ้นในอินเดีย โบราณ เพื่อให้สอดคล้องกับโครงเรื่อง ทั้งนี้เพราะเป็นดินแดนที่มีความคิด ความเชื่อในเทพเจ้า คำสาป พิธีกรรม อำนาจเวทมนตร์ และที่สำคัญมี ดอกกุหลาบมาช้านานที่เรียกว่ากุพูชก นอกจากนี้ชื่อตัวละครเอก คือมีทนาจ ก็ยังสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง สิ่งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบที่ทรงพิถีพิถันเพื่อให้ เรื่องมีความสมจริงคล้ายเป็น "ตำนานแห่งดอกกุหลาบ" ซึ่งปิดฉากลงด้วย

ความเศร้าสลด นำเสียดายที่ไม่ได้ทรงเนนฉากสุดท้าย ท้าวชัยเสนจึงได้แต่
คร่ำครวญถึงนางมัทนาเพียงสั้นๆ ไม่สมกับความรักความผิดหวังที่ได้รับ รัตติภาวะ
ของตัวละครจึงไม่เข้มข้นเช่นเดียวกับองค์ที่ 3 ซึ่งเป็นฉากรักที่เด่นที่สุด
นอกจากนี้ท้าวชัยเสนเป็นตัวละครที่ขาดความซับซ้อนทางอารมณ์ บุคลิกดู
ออกไปทางตัวละครเอกบทละครนอก ซึ่งหุ่นหุ่นฉิวและเชลา แต่บุคลิกนี้
เป็นอุปกรณ์ของอารมณ์ขันในบทละครนอก จึงไม่เข้ากับเรื่องแบบโศกนาฏกรรม
ประกอบกับโครงเรื่องมีจุดอ่อน จึงทำให้รัตติภาวะของตัวละครดูไม่ยิ่งใหญ่
แม้จะตีความว่ามนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดก็ย่อมมีข้อผิดพลาด มีจุดอ่อนด้อย
ที่น่าอภัยและท้าวชัยเสนก็ได้พยายามทำความดีชดเชยความผิดพลาดแล้วก็ตาม
แต่ก็มิอาจทำให้ผู้เสพเกิดความประทับใจได้มากเท่าที่ควรจะเป็น จะอย่างไรก็
ตาม มัทนะพาธา ก็ได้เสนอความจริงว่า ความรักเป็นภาวะที่อาจนำมาซึ่ง
ความสุขอันสูงสุดในระดับโลกียะ แต่ขณะเดียวกันก็อาจนำมาซึ่งความทุกข์
อย่างมหันต์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคคล 2 คนเป็นหลัก ที่จะช่วยกันประคับประคองชีวิตรัก
ให้ยั่งยืนด้วยความหนักแน่นและตระหนักในคุณค่าของผู้ที่ตนรัก ก่อนที่ความรัก
จะจบลงด้วยความเศร้าสะเทือนใจ เรื่อง มัทนะพาธา จึงเป็นรักโศก

ประการหลัง ในด้านการนำคำฉันทมา เป็นบทละครพูด ซึ่งนับว่า
เป็นความแปลกใหม่ที่ดีเหมาะสมกับเนื้อหาทางอารมณ์และทางความคิด ทั้งนี้
เพราะฉันทเป็นคำประพันธ์ที่มีพลังในการถ่ายทอดประสบการณ์ทางสุนทรียะ
ได้ดี ด้วยลีลาและจังหวะที่เข้าใจเหมาะที่จะเป็นคำพูดของตัวละคร ในการ
แสดงออกถึงอารมณ์และความคิด และประการสำคัญ คำฉันทเป็นคำประพันธ์
อันเก่าแก่ที่ยังคงมีประสิทธิภาพในการสื่อสาร เหมาะที่จะเป็นพาหะเรื่องราว
ของความรักที่เกิดขึ้นแต่ครั้งโบราณกาล การใช้ฉันท 24 ชนิด เพื่อให้เหมาะสม
กับสภาวะอารมณ์ของตัวละครทรงทำได้ดี แม้แต่ฉันทที่ไม่ค่อยมีใครใช้มาก่อน
ก็ทรงนำมาใช้ได้เหมาะสมกับเนื้อหาในตอนนั้นๆ โดยเฉพาะ รัชชทตา

อุปถุฎิตา สวาคตา และจิตระปกา ซึ่งเป็นฉันท์ที่ไม่ใคร่มีใครแต่ง (พระยา-
อุปกิตศีลปสาร, 2514 : 464, 467, 470, 471) ก็ทรงนำมาเป็นพาหะ
ที่มีประสิทธิภาพได้ดีเช่นกัน (ดังได้กล่าวแล้วในข้อ 1.3.11 - 1.3.13
และ 1.3.22) ทรงใช้ฉันท์ในองก์ที่ 3 ได้เด่นเป็นพิเศษ น่าประทับใจ
เช่น ทรงใช้อินทรวีเชียรในบทว่าพึงทองท้าวชัยเสนในขณะแรกรัก ใช้อินทวงส
เป็นบทว่าพึงของนางมัทนาขณะแรกรัก ใช้ภุชงค์ปะชาตร์เป็นบทโต้ตอบ
แสดงวาทศิลป์ในบทเกี่ยวของนางมัทนาและท้าวชัยเสน ใช้โศกเป็นบทพูด
ของท้าวชัยเสนขณะให้คำมั่นสัญญาว่าจะรักนางตลอดไป และใช้อธิษะเป็นบท
ชมความงามของธรรมชาติที่สดใสสวยงามเช่นเดียวกับจิตใจที่ปลื้มปิติยินดีของ
ผู้ที่แรกรัก ฯลฯ นอกจากนี้ ในองก์ที่ 1 ทรงใช้วสันตดิลก เป็นบทโต้ตอบ
ของนางมัทนาและสุเกษม์ได้ดีเด่นเป็นพิเศษเช่นกัน (ดังได้กล่าวแล้วในข้อ
1.3.2, 1.3.4, 1.3.5, 1.3.8, 1.3.14 และ 1.3.23)

คำประพันธ์หลายชนิด เช่น อินทรวีเชียร อุปชาติ สาลินี
ภุชงค์ปะชาตร์ วสันตดิลก อุปถุฎิตา อุเพนทะวีเชียรและกมล ในบางบท
ไม่มีสัมผัสเชื่อมสดับ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในสมัยก่อน "ไม่ถือว่าเป็นสัมผัสบังคับ"
ดังนั้น "จะมีหรือไม่มีก็ได้" (มะเนาะ ยูเด็น, 2527 : 21) และถึงแม้จะ
ไม่มีสัมผัสเชื่อมสดับก็มิได้ทำให้เสียรสไป

ฉันท์เป็นคำประพันธ์ที่มีลีลาที่สง่างาม แต่แต่งยากเพราะจะต้อง
คำนึงข้อจำกัดหลายประการ เช่น ในฉันทลักษณ์จะต้องคำนึงถึงจำนวนคำ
เสียงหนัก-เบา สัมผัส ในการเลือกใช้คำ คำนั้นจะต้องดีทั้งเสียงและ
ความหมาย การวางคำให้รับกับจังหวะการอ่าน ประการสำคัญ เลือกชนิด
ของฉันท์ให้เหมาะสมกับอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร อาจจะเป็นด้วย
ข้อจำกัดเหล่านี้ทำให้คำประพันธ์บางบทมีข้อบกพร่องในด้านการให้คำคร่อม-
จังหวะตรงปลายบาทซึ่งไม่นิยมจึงถือเป็นข้อบกพร่อง ทั้งนี้เพราะ "การวาง

จึงหว่าคำให้รับกับจึงหว่าช่วยให้ฉันที่มีลีลาที่งดงาม" (มะเนาะ ยูเด็น, 2527 : 17) การใช้คำคร่อมจึงหว่ามีปรากฏในอุปฐิตา 1 ครั้ง เป็นคำทูลของพราหมณ์วิฑูรต่อท้าวชัยเสนในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1 ว่า

ความทราบ ณ พระองค์   บิดรงค์ขึงกริ-
ธาแสนจะดี   บุระหัสตินาพลัน (หน้า 141)

ในอุเปนทะวิเชียร มีการใช้คำคร่อมจึงหว่าตรงปลายบท 3 ครั้ง เป็นคำพูดของท้าวชัยเสน ซึ่งจะยกมาเพียงช่วงเดียวในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1 คือ

อนงค์สุปริยา   มะทะนาลีเปริยบซี
วะแห่งคนนี้   ฤกษ์สิ้นชีวลัย (หน้า 145)

นอกจากนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าในพระราชนิพนธ์นี้ฉันท์ส่วนใหญ่มีเสียงสูงต่ำ และมีถ้อยคำเป็นคำพูดใกล้เคียงกับภาษาพูดโดยปกติ ในบางตอนก็มีความเหมาะสมกับเหตุการณ์และตัวละคร เช่นใช้ในบทสนทนาของศุภางค์กับปริษัมวะทาในองก์ที่ 4 ตอนที่ 1 แต่บางตอนทำให้ความสง่างามของฉันท์ลดลง ดังเช่นในองก์ที่ 3 ทรงใช้ภุชงค์ปะชาตรีเป็นบทสนทนายาระหว่างนางมัทนากับท้าวชัยเสน เมื่อนางมัทนากล่าวว่านางเป็นชาวป่าคงจะสู้นางในพระนครไม่ได้ ท้าวชัยเสนจึงกล่าวตักเตือนว่า

เอ๊ะ จริงๆ นะแก้วตา   คนนี้บ่อยากแล
ฤเชษนาวิอื่นแม่   กนิษฐาประนอมรัก (หน้า 74)

มัทนะพาธา เป็นวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งที่มีความดีเด่น พอจะพิสูจน์ให้เห็นว่า คำประพันธ์ร้อยกรองยังคงมีประสิทธิภาพในการสื่อสารสำหรับคนยุคใหม่ เรื่องราวของความรักระหว่างนางมัทนาและท้าวชัยเสนยังคงถูกเล่าขานดูจะเป็น "ตำนานแห่งดอกกุหลาบ" สมตามพระราชประสงค์ นางมัทนาจึงเป็นนางเอกที่ประทับใจผู้เสพโดยมิรู้ลืม